

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय

चारित्र

संग्रहालय क्रमांक

५१

४०४

लेखक शिंतामण गंगाधर

भाबू

पुस्तकाचे नांव डिमार्थेजीस यांचे चारित्र

सन

१८९१

५१
क्र.क्र.
(चारित्र)

५१.१८९

ग्रं. सं. टाणें

चरित्र

२०४.

श्री. सं. ज. टाणें.

डिमास्थेनीस यांचें चरित्र.

इंग्लिश ग्रंथाभारें

चिंतामण गंगाधर भानू, बी. ए.,

प्रोफेसर फर्ग्युसन कालेज, पुणे,

यानी लिहिलें,

तें

मुद्रणें "आर्यभूषण" छापखान्याचे म्यानेजर

यानी छापून प्रसिद्ध केलें.

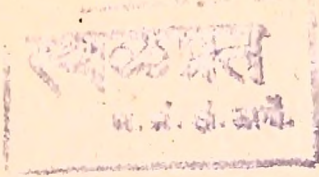
प्रसिद्धकर्त्यांनीं सर्व प्रकारचे हक्क राखिले आहेत.

सन १८९१.

श्री. सं. ज. टाणें.

पुणें येथें
“स्वार्थभूषणं छापसान्यातं क्षापितं.”

डिमास्थेनीस याचें चरित्र.

प्रस्तावना.

५३३

डिमास्थेनीस असें नांव उच्चारल्याबरोबर सिसरोची आडवण झाल्या-
वांचून राहतच नाही; कारण या व्होल्ही नरपुंगवांच्या आयुश्चरित्रांत व
संसारसमुद्रांत चमत्कारिक सादृश्य आहे. एक तर प्राचीन वक्तृत्वामध्ये
दोघेही बृहस्पतीच होते. शिवाय दोघांनाही आपला खांरा पडल्या पक्षास
दिला; दोघांचेही स्वशहरांतून निष्कासन झालें; व प्रवासांतून परत आ-
ल्यावर दोघांचाही जानपशांनीं अत्यंत सन्मान केला; आणि शेवटीं स्वदेश
ठार बुडतो अशी निराशेनें खात्री झाल्यावर जास्त दिवस जगण्यापेक्षां
दोघांसही मृत्यु घेईल तर बरें असें झालें. हा सादृश प्रकार झाला.

असो; अत्युत्कृष्ट आणि अत्युदार वक्तृत्व असणें हा गुण लाभण्यास
हृदयास वेंचणारी मनाची खातरी झाली पाहिजे. जुन्या लोकशासनपद्ध-
तीची सिसरो यास अत्यंत आवड होती. ह्या व्यवस्थेचा जन्माभ्यास त्यास
झाला असल्यामुळें एकाच व्यक्तीच्या हातांत राजकीय शक्तीचा संचय
होणें ह्यणजे देशास अधःस्थिति प्राप्त होणें आहे, अशीत्याची समजूत असे.
आमचा ग्रीक मुत्सद्दी यासही, आपल्या देशांतील स्वतंत्र व स्वशासनरक्ष
अशा समाजवाङ्मूल्याचा लय होऊन त्या सर्वांचें मिळून एका परकीय
राज्याचें अगर वादशाहीचें एक परावलंबी संस्थान व्हावें, यापरती आप-
ल्या देशावर अधिक हानिकारक गदा येणें नाहीं असें वाटत असे. हा
देशभक्तीचा मनोधर्म उत्कृष्ट आहे हें सर्वास कबूल असलें पाहिजे. तथापि
ग्रीस देशांत ह्या वेळीं ह्या मनोधर्माची सार्थकता होण्याचें दिवसानुदिवस
कठिणतर होत चाललें होतें, हें विसरतां कामा नये. डिमास्थेनीस प्राचीन
स्वदेशसंस्थांचा निःसीम भक्त होता, आणि परकीय राजांच्या धमकाव-
णीस भिणें अगर त्यांस आपल्या कामांत ढवळाढवळ करूं देणें ह्या दोन
गोष्टी जीव जाईपर्यंत करावयाच्या नाहींत अशा आपल्या पूर्वजांच्या वृद्ध

निश्चयावर बोलण्याची जेव्हां जेव्हां संधी येई, तेव्हांचें त्याचें वक्तृत्व सौ-
 र्यशिखरास जाऊन पोचत असे यांत काय नवल आहे? सारांश असें
 म्हणण्यास हरकत नाही कीं उत्कृष्ट वक्तृत्वशक्ति ही मनोमय भक्तीची
 सहचारिणी आहे.

सर्वत्र तुलना केली असतां रोमन बृहस्पतीपक्षां त्रीशियन वाचस्पती
 श्रेष्ठतर व्यक्ति होती अशी खातरी होईल. दुसऱ्याचें निदान धैर्य व
 एककार्यपरता हीं जास्तीच होती. त्याचें मुत्सद्दीपणाचें चरित्र महद्यो-
 ग्यतेचें असून त्यांत विसंगतता कोठेंही नव्हती. षड्द्विपुंच्या आधीन तो
 फार थोडा वेळ झाला. आतां हें खरें आहे कीं सिसरोच्या अंगीं विशेष
 सौजन्य असून तो अनेक गुणसंपन्न होता. पण त्याच्या वृथाभिमानानें
 व अहंमन्यतेनें शेवटीं शेवटीं फार घाण झाली. डिमास्थेनीसमध्ये हे दोष
 नसून त्याच्या मनांत सर्वदां त्रीसदेशाची क्रमान वरती कशी चढेल
 अशाविषयींचे विचार घोळत असत. वक्ता ह्मणून पहा अगर मुत्सद्दी
 ह्मणून पहा, डिमास्थेनीस हा वरच्याच प्रतीत जाणार.

डिमास्थेनीस ख्रिस्ती शकाच्या पूर्वी चवथ्या शतकांत हयात होता,
 तेव्हां त्या शतकाची थोडक्यांत माहिती देणें हें इष्ट आहे; कारण डिमा-
 स्थेनीसचीं भाषणें ह्या माहितीशिवाय कळणें अशक्य आहे. हें सुंदर वृत्त
 फार घोटाळ्याचें असल्यामुळें तें सर्व थोडक्यांत स्पष्टपणानें सांगतां येणें
 अंमळ कठिणच आहे, तथापि ही माहिती कळणें अवश्य, सबब साधार-
 णतः दोकळ गोटी हें चरित्र समजण्यापुरत्या कायत्या दिल्या आहेत.

ख्रि० श० पूर्वी ५ व्या शतकांत अथेन्स हें सर्व ग्रीक जगांत श्रेष्ठ होतें.
 अनेक देशांवर अथेन्सचा या शतकांत अंमल होता. ह्या लोकांचें वर्चस्व
 जरी चासदायक नव्हतें तरी पुष्कळ संस्थानांस ह्या त्यांच्या शिरजो-
 रणाबद्दल मत्सर उत्पन्न झाला होता. सिसिलीवरील स्वारी पाहून
 तर अधीनियन लोकांच्या मनांत चौहीकडे स्वराज्य स्थापून बादशाही
 प्रळय करणें आहे अशी शंका सर्वांच्या मनांत जागृत झाली. जलयुद्धामध्ये
 स्वकौशल्यानें अथेन्स सर्वशक्तिमान् होतें तरी थीब्स, स्पार्टा वगैरे
 जनिनीवरील युद्धांत कुशल असे शत्रू फार प्रबल होते. सिसिली येथें
 अथेन्सचा पंचवा उडाल्यावर स्पार्टापुढें त्याचा टिकाव लागेना. सरशो-
 वटी इगास्पीटामी येथें अथेन्सचा पूर्ण पराजय होऊन त्याचें सर्व
 आरमार स्पार्टाच्या ताब्यांत आलें, आणि त्या शहराचें वर्चस्व नाहीसें
 होऊन त्यास स्पार्टाचें अंकित व्हावें लागलें.

स्पार्टाचें वर्चस्व ख्रि० श० पूर्वी ३७१ वर्षापर्यंत राहिलें. त्यांची राज्य-
 पद्धत चांगली व लोकप्रिय होण्यासारखी नव्हती. प्रत्येक शहरांत

अल्प लोकांचा एक प्रबल पक्ष तयार करून व त्या लोकांस लष्करी मदत देऊन त्या शहरावर आपला शह कायम ठेवावा हें त्यांच्या शासन-पद्धतीचें मूलतत्त्व होतें. स्पार्टाचें हिताची गोष्ट असली ह्मणजे ती रास्त आहे हा त्यांचा न्याय होता. तेव्हां अर्थात्तच ही आत्मलाभी पद्धति सर्वत्र बुरसूह होत चालली. परशियाशी तह करून स्पार्टानें सर्व एशियास्थ ग्रीशियन लोकांस परशियाच्या ताब्यांत दिले ! अथेन्स शहरास 'जुलुमी' असें ह्मणत, पण स्पार्टा व अथेन्स यांच्या जुलुमांत जमीनअस्मानचें अंतर ! अथेन्सनें ग्रीक मता विरुद्ध कोणतेही काम केले नाहीं. जीव जाईपर्यंत त्यानें ग्रीक लोकांस परशियाच्या ताब्यांत दिले नसतें. ग्रीक राष्ट्रांत कोठेही संभुवन होण्यासारखें असल्यास स्पार्टानें तो वेत लागलाच हाणून पाडावा आणि त्यास आपल्या झॉर्टिंगपाच्छाई खाली शक्तिहीन ठेवावें असा त्याचा क्रम सुरू होता. या योगानें परिणाम मात्र असा झाला कीं परकीय राजाकडून ह्या सर्व देशाचा पराभव होण्याची व पारतंत्र्य घेण्याची वेळा जवळ आली. वास्तविक पाहिलें असतां संभुवन (अनेक नगरे कांहीं कारणाकरितां एकत्र करणें) करून त्यांत एक शहर मुख्य असावें व कोणी एखादा परकीय शत्रू आला असतां सर्व मुख्य शहरांनीं एकत्र होऊन आपल्या मित्रगणांसह त्या शत्रूचा पाडाव करावा अशी इच्छा व आशा व त्यांचें साफल्य यांतच ग्रीसचा मोठेपणा व बळकटी आहे, असें या वेळेपर्यंत मानलें जात असे. यास पॉत हेलीनिझम अथवा ग्रीशियन स्वदेशाभिमान असें ह्मणत. या अभिमानाचा आधारस्तंभ स्पार्टानें खणून टाकिल्यामुळे ग्रीक इमारतीचा पाया ढासळून गेला. सारांश ग्रीस देशावर पारतंत्र्याची जी गदा आली ती घेण्यास बऱ्याच अंशी स्पार्टाचें वर्चस्वकारण झालें. ख्रि० श० पूर्वी ३८३ सालीं टोरॉनच्या आखाताजवळ चाल्सिडिसद्वीकल्पांत आलिथसनानेक शहराच्या साहाय्यानें एक संभुवन तयार होत होतें, त्यावर हल्ला करून ह्याचा नाश करण्याचें श्रय स्पार्टानेंच घेतलें !! आलिथियन संभुवन राहिलें असतें तर म्यासिडोनियाचें राज्य वाढणें व शेवटीं सर्व ग्रीक लोकांच्या स्वातंत्र्याचा अंत होणें ह्या गोष्टी मृगजलवत् झाल्या असत्या. पण असें व्हावयाचें नव्हतें.

या व्यतिपाती स्पार्टाचें वैभव ३७१ सालीं ल्युक्झाच्या मैदानावर जी लढाई झाली तीमध्ये भुळीत मिळून गेलें. इपॉमिनांडास नामक वीरानें स्पार्टाचा पराजय करून आपलें शहर जें थीब्स त्याला प्राथमिक पदवीस नेलें. पिलापोनीसस द्वीपकल्पांत जें स्पार्टाचें वर्चस्व होतें तें तेंथे एका संस्थानाचा जीर्णोद्धार करून व दुसरे ठिकाणीं ४० ग्रामांचें संभुवन करून, नाहींसें करून टाकिलें. स्पार्टाचा प्रांत आंगडला. ही जी धोंड त्या राष्ट्रावर

येऊन पडली त्यापासून झालेला नाश दुरुस्त करण्याचा प्रसंग स्पार्टीस कधीच आला नाही.

लोकसत्ताकराज्य, विद्याव्यासंग, श्रीमंती इत्यादि कारणांमुळे व अर्थानियत लोकांमध्ये जी वृत्तसञ्चि होती तिच्यामुळे प्राप्त झालेल्या संकटास विसरून जाऊन आपल्या नैसर्गिक उत्साहाने ते लोक पुनः महतीच्छा धारण करीत व त्या अनुरोधाने कामे उठवीत असत. आपले मतवैभव पुनः मिळवावे या संकल्पाने प्रज्वलित होऊन त्यांनी राज्य मिळविण्याकरिता कंबर बांधिली आणि एक महासंभुवन तयार करून त्याचा पुढाकार आपण घेतला. व्यापार वाढला; संपत्ति वाढत चालली; आणि थॉम्सपासून प्रथमपद हिसकून घेऊन ग्रीस देशांत आपण मुख्यत्वाने राहू लागले. पण ह्यावेळीं अथेन्सच्या सर्व लढाया पगारी सैनिकांकडून होत असत. अथेन्स या लोकांस पगार न देतां बाहेर जाऊन स्वारीचा खर्च भागवावा असे सांगत असे. सेनापतीस अर्थातच जिंकडे पैसा मिळण्याचा लाग असे, तिंकडे आपल्या सैनिकांसह वर्तमान जावे लागे. गरीब लोकांवर जुलूम होई, व दीस्त शहरांस अत्यंत उपसर्ग होत असे; यामुळे अथेन्सच्या आश्रित वर्गाचे मन त्याच्या विरुद्ध होऊ लागले. शिवाय अथेन्सने राज्य वाढविले ते संभुवनाच्या जोरावर, आणि सिंहाचा वांटा घेतला आपण !! या कारणांनी अथेन्सची शक्ति विस्कलित झाली होती ती त्यांच्या दौस्तानी ३५८ नांत जी लढाई केली त्यांत बरीच नष्ट झाली. याउपर लढाईच्या भानगडीत पडून नये असा आयसोक्रेटीस वगैरे लोकांनी केलेला उपदेश लोकांस स्वस्वभावामुळे आवडू लागला. सर्व लोकांस स्वस्थता, चैन व सुखोपभोग ह्या गोष्टी आवडत असत. त्यावेळेस कामाकरिता निवडले जाणारे मुत्सद्दी याच पंथाचे होते. फोकिअन, यूट्यूलस वगैरे मंडळी त्यांतलीच. सारांश स्वतः लढाई करावयाची नाही, पगारी सैनिक लढाईस पाठविले असतां त्यांच्या पगाराची व्यवस्था बघावयाची नाही, देशांतील शिक्षक राहिलेला पैसा लोकरंजनार्थ धार्मिक उत्सव करण्यामध्ये नाहीसा करून टाकावयाचा, व्यक्तिमात्राने पैसा मिळविण्याकरिता लागेल ते कर्म करण्यास मागे पुढे पाहावयाचे नाही, अशा तऱ्हेची सध्यांच्या काली लोकमताची दिशा होती. अथेन्सचा व्यापार मोठा होता, व आरमारही मोठे होते. पण अर्थानियत लोकांच्या सुखशीलत्वामुळे त्यांस लढाईकरिता बाहेर जाणे आवडेना; ह्यामुळे त्यांची जी चान्ही मुलखांत टाणी असत त्यांचे संरक्षण होईनासे झाले, व ह्याच संधीस मारसिडोनिआच्या गादीवर बसलेला फिलिप हा रणशूर असल्यामुळे अथेन्सनगरीचा एक एक प्रांत त्यांच्या हातून मुदून जाऊ लागला, व फिलिपचे प्रस्थ वाढू लागले.

५९
(५)

हा राजा ३५९ त जादीवर बसला त्यावेळीं मासिडोनिआचे हाल कुत्रा खात नव्हता. पण राज्यावर आल्याबरोबर यानें आपल्या सैन्यामध्ये अनेक सुधारणा करून तें एक जीवंत यंत्रच करून ठेविलें; आपल्या सर्व शत्रूंचा पराजय केला व नंतर ग्रीस देशांत श्रेष्ठ होऊन बसलेलें जें अथेन्सचें राज्य, त्यांतिल एक एक प्रांत हळू हळू घेऊं लागला. जिकलेल्या टाप्यांत एक पर्वतावरील टापें होतें तेंथे फिलिप यास सुवर्णाची खाण सांपडली, त्यामुळें श्रितः त्याचे वारिध्दविच्छिन्न होऊन लोकांस लांच देण्याइतका तो श्रीमंत झाला. एकदां थीब्स शहरांत त्यास ३ वर्षे राहणें भाग पडल्यामुळें फिलिप यास ग्रीक लोकांच्या आवडीनिवडी सर्व कळून गेल्या होत्या. हें साधन हातांत सांपडलें ह्मणून शहरांचा पाडाव करण्यास त्यास कर्षीही अडचण प्राप्त झाली नाहीं. कारण पैशाच्या मदतीनें व मनोहर भाषणानें तो दुसऱ्याचें मन हलोहाल काबिज करी. डिमास्थेनीसचा सर्व प्रयत्न अर्थानियन लोकांस फिलिपविरुद्ध युद्ध करण्यास तयार करावें हा होता; पण दुसऱ्याच्या धूर्तपणानें आमच्या बृहस्पतीचें कांहींएक चाललें नाहीं. हें द्वंद्व युद्ध डिमास्थेनीसच्या आयुश्चरित्तावरून स्पष्ट होईल.

डिमास्थेनीसचा जन्मकाळ निश्चित करणें कठिण आहे. तो सुमारें इ० स० पूर्वी ३८५ वर्षांत जन्मास आला असावा. त्यावेळीं स्पार्टाचें वर्चस्व सर्व ग्रीक राष्ट्रांवर असून त्यांचा शब्द ह्मणजे कायदा अशी सर्वत्र स्थिति होती. पुढें इ० स० पूर्वी ३७१ त ल्युक्काच्या लढाईमध्ये थीब्स या नगराचा विजय होऊन पिलापिडास व इपामिनांडास हे दोघे महात्मे प्रसिद्धीस आले. त्यांनीं आपल्या राष्ट्राची सरशी केली. परंतु ३६२ सालीं मांटिनिआच्या लढाईत जय मिळविला तरी इपामिनांडाससारखा मोहरा हरवल्यामुळें थीब्स नगराचा अक्रराधा गुरू संपून बारावा शनि घेण्याची वेळ आली होती. याच शहरांत ग्रीक राष्ट्रांच्या नगरीस्वतंत्रतेस चुरगळून टाकणाऱ्या फिलिपचें विद्याध्ययन झालें होतें हें मागें यथाप्रसंगी सांगण्यांत आलेंच आहे. या राजकीय धांदलींत डिमास्थेनीस लहानाचा थोर झाला. लिहून देण्यासारखें जरी त्याच्या नगराच्या (अथेन्स) हातून कांहीं झालें नव्हतें, तरी सर्व ग्रीक राष्ट्रांत त्याची प्रसिद्धि असून अर्थानियन लोकांचा व्यापार संपादयानें वाढत होता. डिमास्थेनीसचा बाप श्रीमंत होता व त्याची चोर्हीकडे उत्कृष्ट मान्यता होती. त्याचा शिकलगारीचा व पेट्या करण्याचा धंदा असे. एका कारखान्यांत ३२ गुलाम व दुसरीकडे २० गुलाम खपत असत. जहाजवाल्या व्यापाऱ्यांस तो कर्जाऊ पैसे देत असे. घरही चांगल्या क्रिमतीचें असून त्यांत सामानही भरपूर असे. त्याची बायको श्रीमंत बापाची मुलगी होती. तिचे स्वतःचेंच असे पुष्कळ दागदागिने होते; परंतु तिचें माहेरचें कुल चांगलेंसें नव्हतें. कारण

तिची आई रानटी जातीची असावी असा लोकप्रवाद त्याच्या प्रति-
स्पर्धांच्या भाषणांत आपल्यास दिसून येतो.

डिमास्थेनीस यावर लहानपणीं पितृविरहाची अवघड धोंड येऊन
पडली. सुनारें ३५०० पौंडांची मालमिळकत बापायें मागें ठेविली. इतकी
जिनगी असणारा माणूस अथेन्स शहरांत श्रीमंतांच्या पहिल्या वर्गांत
मोडत असे. भवंशाच्याटिकार्णी सुद्धां व्याजाचा दर शेंकडा बारा अस-
ल्यामुळें व इतर धोंवयाचे टिकार्णी जास्त व्याज मिळत असल्यामुळें
बरील जिनगीवर सुमारें ६०० पौंड व्याज दरवर्षी येण्यास हरकत नव्हती.
अथेन्स येथें सुखानें व मानमान्यतेनें राहण्यास २०० पौंड पुष्कळ होत
असत. सारांश, डिमास्थेनीस हा बराच श्रीमंत व्हावा अशी बापायें तज-
वीज करून ठेविली होती. आपली संपत्ति सुरक्षित रहावी, व पुढें मुलाच्या
ताब्यांत सर्वद जावी ह्मणून त्यानें आपल्या खात्रीचे असे पालनकार
नेमले. पण तिथेही पालनकार लबाड, विनअडूचे, गद्दीचोर असे निघून
डिमास्थेनीस बयांत आल्यावर त्याच्या हातांत त्यांनीं ३०० पौंड शिलक
म्हणून ठेविले ! हिशेब दाखवितांना खोंड्या रकमा टकलून वेऊं लागले, तेव्हां
डिमास्थेनीसनें किर्याद केली. त्यांत यास जय येऊन पालन करणारांकडून
३००० पौंड ध्यावे असा निकाल झाला; पण त्यांतील किती ऐवज आमच्या
डिमास्थेनीसच्या ताब्यांत आला हे सांगणें कठीण आहे. तात्पर्य तो जगांत
शिरला तो दारिद्र्याची भांडवल घेऊन, दुर्दैवाच्या या घाल्यानें डिमास्थे-
नीसच्या स्वभावावर चांगला परिणाम झाला. वृद्धनिश्चय व कार्यनिष्ठा हे
गरिबीमुळेंच त्यास प्राप्त झालीं असें ह्मणण्यास हरकत नाही.

लहानपणापासून तो अशक्त असल्यामुळें श्रीक विद्येचें मुख्य अंग जें
शारीरशिक्षण त्याचा त्यास गंधही नव्हता. त्याची बुद्धि चपळ असे
ह्मणून त्यास मानसिक शिक्षणाचीच फार आवड असे. श्रीमंती व हौस हीं
होन्ही साधनें अनुकूल होती ह्मणून लहानपणीं उत्तम उत्तम शाळेंत जाऊन
त्यानें जुन्या ग्रंथांचा परिचय करून घेतला. बोलणें व पाठ म्हणणें या
विषयां बरील त्याची भक्ति अनावर होती. कोठेंही भाषण होत असलें कीं
तो हटकून तिथें जावयाचाच. कालिस्ट्रेटसनामक वक्त्याचें भाषण ऐकून
त्याच्या मनावर विलक्षण परिणाम झाला, व स्वतः आपण बोलावें अशी
त्यास इच्छा उत्पन्न झाली. पण लहानपणापासूनच तो तोंतरा असल्या-
मुळें ही आपली मनीषा तप्त होत नाही असें त्यास वाटलें. पण या अडच-
णीमुळें त्यानें आपल्याइच्छेचा त्याग केला नाही. इसस या नांवाचा
पहिल्या प्रतीचा एक वकील असे; त्याकडे जाऊन तो शिक्षण घेऊं
लागला. आयसोक्रेटीसच्या शाळेंत हा जाऊं लागला. महा विचारी हेरो
हा आपल्या तत्वविज्ञेच्या पूर्ण वैभवांत या कार्यां होता, तेव्हां डिमास्थेनीस
यास त्याच्या उपदेशाचा लाभ झाला असेल असें मानण्यास एक कारण

आहे, ते हें कीं डिमास्थेनीसनें आपल्या भाषणांत त्याचे उन्नत नीतिविचार आणण्याचे प्रयत्न केले; व तत्ववादांत जो विषय होता त्याची प्रत्यक्ष राजकीय कामांत योजना केली. थ्यूसिडायडीसच्या इतिहासाचें आठ वेळ पारायण करून तो त्यानें तितक्याच वेळा लिहून काढला होता. ही भाषणाची तयारी झाली. पण अशक्त व तोतरी वाणी यांपुढें काय करावयाचें ? पण असल्या अडचणी गुंडाळून देवपारा डिमास्थेनीस ! तो तोंतरेपणा घालविण्याकरितां तोंडांत खडे घालून बोलण्याचा अभ्यास करी; फुप्फुसें विशाल होऊन आवाजही बळकट व्हावा ह्मणून आपल्या भाषणाची संथा देंकड्यांवर चढतांना वेई; आवाज पहाडी व्हावा ह्मणून मोठालीं वादळें सुटलीं असतां तो लाटांच्या भयंकर आरोळ्यांत आपलें भाषण करी; वक्तृत्वकलेचा अभ्यास करितांना व्यत्यय न यावा ह्मणून अर्ध्या डोक्याची हजामत करी आणि गुहेंत अभ्यास करीत बसे. अर्थांत तसल्या वेपानें जाणें म्हणजे लोकांकडून हंसून घेण्यासारखें होतें. इतक्या सोशिकपणानें व श्रमदायक अभ्यासानें त्यानें आपली तयारी केली तरी जय येण्याचें चिन्ह विसना !! अर्थानियम लोक पहिल्या प्रतीचे चिकित्सखोर व मिजासखोर होते त्यामुळें याच्या बोलण्याचें काहीं तेज पडेना. * पिरियसवरून एकदां तो अगर्ही खिन्नवदन करून भडकत चालला असतां एका वृद्ध गृहस्थानें हांक मारून त्यास सांगितलें कीं 'तुमची भाषणशैली थेट पेरिक्लीजसारखी आहे, पण सभेत तुमच्या स्वतःच्या घाबरण्यानें तुमचा घोंटाळा होतो, तेव्हां घाबरणें टाकून द्या.' असा त्यानें उपदेश केला. एकदां असाच तो जयविन्मुख होऊन निराशेनें उदासीन हात्साता वाटेनें चालला असतां साटिरिस नांवाचा नाट्यकलाप्रवीण व लोकप्रिय नट त्यास भेटला. त्यापार्शी अंतःकरण उघडें करून डिमास्थेनीस ह्मणाला 'या वक्तृत्वकलेच्या पार्यां मी इतकी मेहनत घेतली व शरीरप्रकृती खराब करून टाकिली तरी मला जयप्राप्ति होत नाही आणि दारू पिऊन झिंगलेले अक्षरज्ञून्य खलाशी लोक माझ्यावर पगडा करितात ! तेव्हां माझे नशीबच खडतर आहे असें ह्मटलें पाहिजे.' 'तुझांस एक उपाय सांगतां,' साटिरिस ह्मणाला. तुझी माझ्या देखत † युरिपायडीस अगर् *सोफोक्लीस यांच्या नाटकांतील भाषणें पुस्तकांतून वाचा.' डिमास्थेनीसनें तसें केल्यानंतर साटिरिसनें पुनः तेंच भाषण ह्मटलें. तें अगर्ही निराळें आहे असें डिमास्थेनीस यास वादलें. सारांश अंगविक्षेपाचा व स्वरविभन्नतेचा धडा साटिरिसपासून डिमास्थेनीसनें घेतल्याबरोबर न्यायसभेत त्याचा विजय

* अथेन्स शहराचें बडें बंदर.

† पांचव्या शतकांतील अति उत्तम मुत्सही.

‡ अथेन्स येथील दोन महा कवी.

होत चालला व त्याकडे पुष्कळ कामे येऊं लागलीं. कायदा आणि राजनीति यांमध्ये त्यावेळीं अथेन्स शहरांत विशेषसा फरक नव्हता यामुळे न्यायसभेत याची चहा होऊं लागल्याबरोबर राजकार्यांत याचा प्रवेश होऊन त्याचे भाषण ऐकण्याविषयी सर्व लोक उत्सुक होऊं लागले. याप्रमाणे डिमास्थेनीस यानें आपल्या धीरसहिष्णुता, अंगमेहनत आणि महतीच्छा या गुणांच्या योगानें वदहत्वामध्ये जीं राजपत्नी मिळविली आहे, ती कोणासही आजपर्यंत हिसकावून घेतां आली नाहीं.

भाग २.

राजकर्मांत अंतःप्रवेश.

लोकसत्ताक राज्यांत श्रीमंत लोकांवर पुष्कळ भिस्त असते. अथेन्समध्येही अशाच तऱ्हेची राज्यपद्धति असून श्रीमंत लोकांनीं अमुक अमुक एक सार्वजनिक कामे केलीं पाहिजेत असा कायदा होता. अर्थानियन लोकांस आनंदांत आयुष्य नेणें आवडे व त्याकरितां मनोरंजन नित्य असविं याचद्वल श्रीमंत लोकांवर जबाबदारी असे. एका दिवसेनें विचार केला असतां ही पद्धत बरी दिसते. श्रीमंत लोकांस यापासून शिक्षण मिळतें तें असे कीं 'आपण जीं संपात्ति मिळवितां, ती केवळ स्वोपभोगाकरितां नाहीं, आपल्या देशवांधवांस सुखी करणें व त्यांची मनोचरति करणें हीं कृत्ये आपण केलीं नाहींत तर आपल्या हातांत असलेला कीर्तिभाग आपण आपल्या हातानें नाहींसा करतो असें होतें.' आनंद आणि उत्सव यांच्या उपभोगांत सुद्धां राजकीय जबाबदारीकडे आपलें उत्कृष्ट लक्ष आहे अशी पेरिक्लिसानें अर्थानियन लोकांविषयी बढाई मारली होती. चवथ्या शतकापर्यंत या पद्धतीनें नागरिक कारभार चालला. गवई आणि नर्तक यांचे ताफे स्वखर्चानें तयार करून धर्ममहोत्सवांत त्यांचे कौशल्य सर्व जाणपदांस दाखविणें, मझांच्या आणि कसरतवाल्यांच्या जोड्या आपल्या पैशानें शिकवून कुस्त्या, गुहागुही, धांवण्याच्या, घोड्यावर बसण्याच्या, मशाली घेऊन पळण्याच्या, शय्यांचे प्रयोग लोकांस दाखविणें, पुण्यक्षेत्रांत वाषिक उत्सव सुरू झाला ह्याजें स्वनगरीच्या तर्फेनें धर्ममंडळी मोठ्या डामडौलानें आपण स्वतः तिकडे पाठविणें, जातिभोजन देणें, व सर्वांत महत्त्वाचें काम तें हें कीं अथेन्स नगरीचे संरक्षणार्थ ठेविलेलें आरमार कार्यक्षम स्थितींत ठेवणें,—इत्यादि मोठमोठ्या खर्चाचीं कामे श्रीमंत लोकांकडून घेतलीं जात. हीं कोणासही चुकावितां घेत नसत. फक्त कायद्यानें मात्र काहीं लोकांस त्यांच्या उत्कृष्ट कामाबद्दल बक्षीस हप्तून

शेवटच्या शिवाय बाकीच्या जोखमांतून सजा मिळत असे. हल्लीच्या काळांत कांहीं दिवस काम केल्यावर जसा वेढा पगार देण्याची वेव्हार आहे त्याप्रमाणे नागरिक कृत्यांपैकी अमुक कृत्ये तुम्ही अगर कधी कधी तुमच्या मुलांनी करू नयेत अशी तुम्ही नगराची उत्कृष्ट सेवा केली तर त्या काळांत परवानगी मिळत असे.

अशा पद्धतींत कालांतराने दोष शिरणे, अगर ज्यांस हक्क मिळाले असतील त्यांच्या संबंधाने लोकांच्या मनांत मत्सरभाव उत्पन्न होणे हे साहजिक आहे. असे झाल्यावर गांवगुंड लोकांस चांगलेच फावते. असा, ३५६ सालीं लेण्डाईन यानें लोकसभेपुढें असा मसुदा आणिला कीं पाठी-मागे दिलेल्या सर्व सजा रद्द कराव्या आणि त्या सालापासून पुढें सजा मागितल्यास अगर दिल्यास तें बेकायदेशीर असावें. पुष्कळ लोकांस हा कायदा चांगला वाटला; कारण सजा नाहीशी झाली ह्मणजे पुष्कळ लोकांवर लोकरंजनाची पाळी होईल व निष्कारण पक्षपात होत होता तो नाहीसा होईल असें त्यांस वाटले, आणि ह्मणून त्यांनीं ती सूचना मंजूर केली. दुसरे वर्षां प्रतिपक्ष जोरावर होऊन त्यांचे वाकपतीत्व आम-च्या विषयनायकानें घेतलें. या वेळीं त्यांचे वय ३० वर्षांचे होतें. त्यांचे भाषण शांत, मुद्देशीर, युक्तिबद्ध आणि शब्दानुलक्षी असें आहे. गेल्या *लेण्डाईन पुष्कळ पैसे खर्च झाले असल्यामुळे, मांडलिक संस्थानांकडून करभार घेण्याचे तहकूब झाल्यामुळे, व्यापार बसल्यामुळे नगरास थोडी अवकळा आली होती व लोकमनोरंजनसाधनें नाहीशी झाली होती ती पुनः उत्पादन करण्याचा व कांहीं लोकांस फुकट सजा मिळाली होती ती काढून घेण्याचा या कायद्याचा उद्देश होता. या कायद्याविरुद्ध भाषण करणे मोठ्या जोखमीचे काम होतें. कारण या कायद्यास अनुकूल असा पुष्कळ लोकांचा अभिप्राय होता. डिमास्थेनीस याचे भाषणांतील मुख्य मुद्दा 'संपत्तीपक्षां सत्कीर्ति हजारपट चांगली आहे' असा होता. पहिल्यानें त्यानें सांगितलें कीं "कांहीं लोकांनीं आपल्या हक्काचा दुरुपयोग केला ह्मणून सर्वांचा तो हक्क काढून घेणे हे अन्याय्य आहे. देशभक्तीस प्रोत्साहन देणाऱ्या गोष्टींचे यानें निर्दालन होत आहे, चांगली इमानानें चाकरी केली असतां बक्षीस मिळावयाचे नाही असा कायदा तुम्हीं करीत आहांत. आपल्या पूर्वजांनीं दिलेल्या वचनांचा भंग करण्याचा पसारा तुम्हीं मांडला आहे, त्यानें येवढें मात्र होईल कीं इतःपर तुमच्यावर स्वकीय अगर परकीय लोकांचा भरवसा बसणार नाही. मनोदारतेमध्ये

* ३५८-३५९ पर्यंत एक मोठे युद्ध मांडलिक संस्थाने व अथेन्स यांमध्ये चाललें होतें. अर्थात्तयन लोकांचा पराजय हें त्या युद्धाचे पर्यंत न झालें.!!

सगळ्या घीसचें नाकू जें अथेन्स त्या नगरानें आपली न्यायबुद्धि, औदार्य आणि परहितविषयीं कळकळ ह्यांचा त्याग करूं नये. ही मोष्ट अत्यंत महत्वाची आहे. भविष्यकालामध्ये काय गर्भित आहे हें आपल्यास माहित नाही, आणि ह्मणूनच आपल्या कार्यक्षमतेची शक्ति वचनांच्या भंगानें आतां जखडून टाकावी हें कृत्य क्षुद्रमनाचें निदर्शक आहे. हा जगन्नियंत्याच्या घरीं आपण अपराध करीत आहों आणि आपल्या औद्धत्याबद्दल आपल्यास त्याकडून शिक्षा मिळण्याचा खचित संभव आहे. आपल्या पूर्वजांनीं संपत्ति मिळविली. पण ती कशाकरितां ? ' यावचंद्रदिवकरौ ' आपली कीर्ति देवतील अशीं कृत्यें करण्याकरितां. नांव मिळविण्याकरितां खासगी थैली रिकामी करण्यास त्यांनीं कधींही मार्गें घेतलें नाहीं. आपण मात्र या कायद्यानें आपल्यावर मत्सरी, कृतघ्न आणि इमानशून्य अशीं विशेषणें लावून घेत आहोंत. तुष्ट लोकांनीं नगरनाशाकरितां केलेले सुद्धां कर्ज देण्याचें आपण नाकारलें नाहीं, इतकी आपली वचनप्रीयता आहे. वचनभंग हा या नगराचा धर्म नाहीं म्हणून हा कायदा कायम देवणें प्रशस्त नाहीं. काहीं लोकांस सत्कृत्यें केल्याबद्दल विशेष हक्क मिळतात त्यांचा हेवा करूं नका. सद्गुणप्रीतिबद्दल आपला डंका वाजतो आहे तो फोडूं नका आणि पुढील कालांत कोणत्या अडचणी येतील, कसल्या मनुष्यांची गरज लागेल, कोणते प्रसंग येतील, हें आपल्यास माहित नाहीं; याकरितां विशेष प्रसंगां योग्य बक्षीस देण्याचा जो आपल्यास हक्क आहे तो आपल्या हातांतून काढून घेऊन पुढें पश्चात्तापास कारण होईल असें वर्तन करूं नका. "

हें भाषण शांत आणि गंभीर आहे. डिमास्थेनीसच्या भाषणावरून त्याच्या निष्कपट मनाची खानरी होते. ह्या भाषणानें डिमास्थेनीसचा हेतु साध्य झाला ह्मणजे वरील कायदा रद्द झाला आणि तो पहिल्या प्रतीचा वादसिंह आहे अशी त्याची मोठी कीर्ति झाली.

याच सालीं अथेन्सवर परशियन महाराजाची स्वारी होणार अशी अफवा उठली होती. परशियाचें राज्य व्याच भरभराटीत होतें. पैशाची चंगळ होती. फौजफांटा बराच होता. त्याचा राज्यविस्तार अवाढव्य असून त्याच्या हाताखालीं मोठमोठाले सुभेदार होते. सारांश, ग्रीक राष्ट्रसमूहाला परशियाचें राज्य ही लक्षांत देवण्याजोगी बाब असून त्यांच्याशीं परशियाचा वारंवार प्रसंग घडत असे. तो राजा आपला शत्रु असा साधारण समज होता तरी ग्रीक राष्ट्रसमूहांत जिवाभावाची एकी कधींच न झाल्यामुळे या साधारण शत्रुत्व मनोधर्मास ग्लानता आल्यामुळे कित्येक नगरे स्वलाभाकरितां परशियाशीं स्नेह करण्यास तयार होती. ३५६ मध्ये अथीनियन सेनानायकांपैकीं चैरीसनामक सेनापतीस बंडखोर मांडलिक

संस्थानांचें गारिपत्य करण्यास पाठविले असतां पैशांचे अडचणीस्तव त्यानें आपली चतुरंग सेना घेऊन महाराजाविरुद्ध अर्धबेइसनामक सुभेदाराने बंड केले होते त्यास मदत केली. त्यानें राजकीय फौजेचा फडशा पाडला तेव्हां महाराजा सतत होऊन त्यानें अथेन्सनगरपित्याकडे चेरीसच्या विनाकारण अत्रेसरात्वाबद्दल तक्रार केली. पुढें लवकरच वातमी उठली कीं ३०० जहाजांत अफाट सैन्य बसवून परशियन महाराज अथेन्स नगरीवर स्वारी करणार; तेव्हां अर्थानियन जानपदांची धांदल झाली. मांडलिक संस्थानांशीं त्यांनीं तह केला. परशिआशीं युद्ध करण्याची तयारी करावी, मीक राष्ट्रसमूहांत एकी करून परशिआवर हल्ला करवा आणि आपण जुन्या शत्रूचा खरपुस समाचार घ्यावा असें प्रसिद्ध वक्ता अलंकारगुरु आयसोक्रेटीस व युब्रूलसचा पक्ष यांचें ह्मणणें पडलें. ह्या दुराग्रहाचें खंडन करवें एतदर्थ डिमास्थेनासनें भाषण ३५४ त केलें. "आपण लढाई उकरून काढली असतां आपल्यास खरी मदत करणारीं राष्ट्रं कोणती आहेत हें युद्धप्रिय लोक सांगतील काय? आपसांत धुमसणाच्या मत्सरांमिनें प्रज्वलित नगरे, आपणच लढाई सुरू केली असतां, आपल्या विरुद्ध परशियास मदत करतील, आणि या उघड वैरभावाबद्दल आपलें सर्वत्र हंसें होईल. याकरितां लढाई आपण सुरू करण्याची तयारी न करितां आपल्यावर हल्ला झाल्यास आपल्या स्वसंरक्षणाची तयारी करा, आपलें आरमार सुधारा, पगारी सैन्य देवण्याच्या ऐवजीं स्वतः लढाईस तयार असण्याचें शिक्का, वाडवडिलांच्या महत्कृत्यांची काहणी सांगून न बसतां त्यांच्याप्रमाणें करणी करण्यास तयार व्हा, आणि विश्वास आणि लाभालाभैकत्व या दोन तत्वांवर ग्रीक राष्ट्रे एक करा. परशियन महाराज जरी आपला हाडवैरी आहे तरी त्याच्या राज्यांत आपण जाऊन युद्ध करणें मला प्रशस्त दिसत नाहीं; कारण ग्रीक राष्ट्रांत परस्पर स्नेह नाहीं. कांहीं लोक त्यास मदत देतील; ह्मणून आपली युद्धसामुग्री जचयत करा आणि लढाई करणें ती सत्य व न्याय्य अशाकरितां करा. परशियन महाराज आपल्यावरच चढाई करून आल्यास आपल्यास मदत करणारे कांहीं महाराजे निघतील. परशिआस लढाई करणें झालीच तर ते इकडे न येतां ग्रीक राष्ट्रांत पैसे घेऊन आपल्या विरुद्ध काहूर आणतील. असा अनर्थ आपल्या हातानें आपल्या अंगावर आणूं नका. इतर राष्ट्रांस राष्ट्रीय हिताची काळजी नाहीं. ते केवळ स्वकार्यसाधू आहेत. तुमचें ब्रीद तसें नाहीं. कोणत्याही ग्रीक संस्थानास परशियाच्या ताब्यांत जावें लागलें असें तुमच्या करणीनें झालें नाहीं. तेव्हां पुढेंही असलें गचाळ

* अथेन्स शहरांत प्रमुखत्वानें वागणारा एक श्रीमंत गृहस्थ.

कृत्य करूं नका. भयंकर लढाई होऊन तुमचा नाश व्हावा अशी पुष्कळाची इच्छा आहे. शिवाय लढाईस लागणारा पैसा कोठें आहे? परशियाचें सैन्य अथेन्सच्या हद्दींत शिरल्याशिवाय आमच्या श्रीमंत लोकांकडून एक छद्म मिळेल तर शपथ !! प्रत्यक्ष प्रसंग आढवला तरच आमची धनिक मंडळी पैस देतील, पण आधीं एक दमडीसुद्धां देणार नाहीत. सारांश लढाई आली ह्यापून यावरून नका. जितका परशिया आह्मांस वाईट आहे तितकाच इतरांस आहे. तथापि आपल्या संकटकारीं साह्य करण्यासारखा आपला मित्रवर्ग नाही. अनहित करणारे शत्रू पुष्कळ आहेत. तर ग्रीक राष्ट्राची अशी दैन्यावस्था लोकांस राखविण्याचें पातक घेऊं नका. परशिया आपल्यावर आलाच तर त्याकरितां मात्र अवश्य तयारी जग्यत असूं द्या. ” ह्या भाषणांत डेमास्थेनीसच्या मुत्सद्दीपणाची गुरुकिर्ती आहे. आपण कोणाच्या वाटेस जाऊं नये; पण कोणी अंगावर चालून आलाच तर मागें सरूं नये, - हें या भाषणाचें तात्पर्य आहे. ग्रीक राष्ट्र एक करण्याचे प्रयत्न वंध्यापुत्रलाभाप्रमाणें असंभवनीय आहेत असें त्यास समजलें होतें. या भाषणामध्ये त्याचें वस्तुज्ञान व व्यवहारचातुर्य दिसून येतें.

पुढील सालीं त्यानें भाषण केलें त्यांत ग्रीक राष्ट्रांतील अनेक नगरस्थ लोकांविषयीं त्याचें काय मत होतें तें त्यानें सांगितलें आहे. ग्रीक देशांत * शक्तिसमता पाहिजे व कोणत्याही नगरानें विशेष शक्तिमान् असूं नये असें त्याचें मत होतें. ल्युक्झाची लढाई झाल्यानंतर मेगालापालिस नामक स्वतंत्र राष्ट्राची स्थापना होऊन मेसिना संस्थानास आपलें पूर्वस्वातंत्र्य मिळालें व तेणेंकरून स्पार्टा अगदीं शक्तिहीन झाला हें मागें सांगितलेंच आहे. स्पार्टास हा अपमान मिळून टाकणें फार कठीण होतें, तेव्हां त्या नगराचे वेत मेगालापालिस व मेसीना यांचा उच्छेद करावा असे चालले होते, हें साहजिकच आहे पण असें त्यांस उघड बोलतां येईना, तेव्हां त्यांनीं ग्रीक राष्ट्रांपुढें असें आमिष टाकलें कीं सर्व राष्ट्रांनीं पूर्वास्थिति आणण्याची खटपट केल्यास स्पार्टा पुढाकार घेण्यास तयार आहे. थीबन लोकांनीं अथेन्सचा आरोपस नांवाचा एक गांव लाटला होता त्यामुळें त्या लोकांचा अर्थानियन लोकांस फार राग आला होता तेव्हां ही सूचना अर्थानियन लोकांस अगदींच अमान्य नव्हती. स्पार्टाकडून लोकांसभेपुढें वकील आले तेव्हां सपादून झपाट्याचा वादप्रतिवाद झाला. स्पार्टानें मागें केलेंलें नुकसान विसरून जाऊन लोक म्हणूं लागले कीं आरोपस परत मिळण्याकरितां स्पार्टा म्हणतो ती सूचना ग्रहण करावी. डेमास्थेनीसचें मत याविरुद्ध होतें. तो ह्याला “ स्पार्टानें सध्यां कपट-

* कोणीही आपल्याहून श्रेष्ठ असूं नये अशी इच्छा. (Balance of power).

प्रयोग चालविले आहेत. आपण त्यास मागे जी मदत केली त्याबद्दल ते आपले उतराई न होतां आपल्यास एका अन्यायाचे कार्मी मदत करा ह्मणून सध्यां ओरड करित आहे. थीब्सनें आमचें आरोपस शहर घेतलें आहे तें परत मिळण्याकरितां आपण आर्केडियन* संभुवनाचा उच्छेद करावा हें मलः प्रशस्त दिसत नाही. आरोपस आम्हास न मिळालें तरी बेहे-त्तर आहे, पण स्पार्टाचे अन्यायाचे पद्धतीस, व त्यानें जें आमिष टाकलें आहे त्यास आपण भुलून जातां उपयोगी नाही. स्पार्टन लोकांच्या ताब्यांत मेगालापालिस गेल्याबरोबर मेसीना प्रांतावर त्यांचा शह बसेल. मग तुझांस थीब्सशीं स्नेह करावा लागेल. संकटसमयीं थीब्सचा आश्रय करून मग स्पार्टाची महत्वाकांक्षा दाखण्यापेक्षां सध्यांच जर आपण थीब्स-शीं मैत्री केली तर हें कृत्य सन्मानयोग्य होणार आहे. स्पार्टनें बलवान होणें हें अथेन्सला पथ्यकर नाही. त्याचा पेंच आपली गेलेली सत्ता परत मिळविण्याबद्दल आहे व स्पार्टा बलवंत असणें हें ग्रीक लोकांस व विशेषतः आपल्यास भयावह आहे. याकरितां स्पार्टास मदत न देतां मेगालापालिसास मदत करावी हें न्यायास व मुत्सद्दीपणास योग्य आहे ”

अथेन्सनें मेगालापालिसास मदत केली नाही. स्पार्टनें त्या संभुवना-शीं दोन वर्षे लढाई चालविली, पण त्यास विशेषसा फायदा झाला नाही. थीब्सची मदत आल्याबरोबर स्पार्टाचे हातपाय गळून त्यास शेवटीं तह करावा लागला. पण अथेन्सच्या तटस्थ वृत्तीचा परिणाम असा झाला कीं, पुनः जेव्हां स्पार्टनें मेगालापालिसवर हल्ला केला तेव्हां तत्वस्थ लोकांनीं अथेन्सकडे तोंडे वेंगाडण्यास न जातां एकदम परकीय राजा फिलिप याची मदत मागितली. (त्यास हें हवेंच होतें !) अथेन्सबद्दल लोकांची समजूत झाली कीं पिलापोनिससच्या संस्थानांत स्वातंत्र्याबद्दल लढाई सुरू झाली असतां अथेन्सकडून सत्वक्षास अंतःकरणपूर्वक मदत मिळणें नाही ! डिमास्थेनीसचें ह्मणणें स्वीकारलें असतें तर अथेन्सचा बोज राहून ग्रीक स्वातंत्र्याचा शत्रु आणि विध्वंसक फिलिप याचा मार्ग कुंठित करण्याची शक्ति त्यांस प्राप्त झाली असती. फिलिपचें राज्य सध्यां बाल्यावस्थेंत असून त्यास कोणी मोजीत नव्हतें हें खरें आहे, पण डिमा-स्थेनीसनें ज्या पद्धतीचा उपदेश केला ती पद्धत स्वीकारली असती तर अथेन्स हें ग्रीक लोकांच्या सन्मानास व कृतज्ञेस पात्र होऊन आपल्या पुढील शत्रूची दबळाडवळ बंद करण्याची शक्ति त्या नगरास आली असती.

* अनेक राष्ट्रे एकत्र होऊन एका कायद्यानें वागण्याचें कबूल करतात तें.

भाग ३.

ग्रीसच्या इतिहासांत ३५२ हें साल मोटमोट्या गोष्टींचें जनक झालें. मॉसिडोनियाचा राजा फिलिप याचें बल वाढलें असतां तो ग्रीक स्वातंत्र्यास 'राम' ह्मणावयास लावणार अशीं चिन्हें दिसूं लागलीं. थॉडस आणि फो-किसमध्ये 'धर्मयुद्ध' सुरू झालें, त्यांत प्रथमतः थेसली. येथें फोक्रियन सेनापति आनोमार्कस याच्या हातून त्याचा पराजय झाला व पुष्कळ नुकसान झालें तरी तो रणांगणांतून पळून न जातां लढवय्या मंड्यासारखा विशेष जोरानें पुढें येण्याकरितां थोडा मागें सरकला. पुढें त्यानें लवकरच आपल्या पराजयाचा चांगला सूड उगवून आनोमार्कस व त्याचें सैन्य यांस धारातीर्था मरणदीक्षा घेण्याचें भाग पाडलें. थेसली हा सर्व प्रदेश त्याच्या ताब्यांत आला व मॉसिडोनिया हें राज्य मध्यग्रीसांत एक जबरदस्त शक्ति होऊन बसलें. राजा फिलिप याचें अद्भुत युद्धकौशल्य व प्रचंड सेना यांच्यापुढें एकाकी ग्रीक संस्थानांचा टिकाव लागेल कीं नाहीं ही गोष्ट संदेहास्पद झाली आणि तो ग्रीस वेशावर स्वारी करील अशी भीति उत्पन्न झाली. *थर्मापिली नामक घाट ताब्यांत घेण्याकरितां तो ससैन्य आला पण अथेन्सनें जलदी करून त्या घाटाचा बंदोबस्त केल्यामुळें फिलिपास विन्मुख होऊन परत जावें लागलें. थेसलीचा कवचा पूर्णपण घेतल्यावर व अथेन्सच्या जलव्यापारास पुष्कळ त्रास दिल्यावर थ्रेसकडे त्यानें आपला मोर्चा वळविला. तेथील अंतस्थ बेबनावांचा फायदा आपण करून घ्यावा व सर्व प्रांत आपल्या ताब्यांत घ्यावा अशी त्याची इच्छा होती. ती अंशतः पूर्ण करून त्यानें अथेन्सच्या ताब्यांत असणाऱ्या थ्रेसियन कर्सेनीज नामक प्रांताची धुळधाण करण्याचा तडाखा सुरू केला. तेव्हां अथेन्समध्ये हलकल्लोळ उडाला. हा प्रांत फिलिपच्या ताब्यांत जाणें ह्मणजे अथेन्सनें उपाशी मरण्यासारखेंच होतें; कारण धान्याचा पुरवठा तिकडून होत होता. ह्या वेळेस तरी त्यांचे डोळे उघडावयास पाहिजे होतें; पण फिलिप आजारी आहे, फिलिप मेला अशा बातम्या पोचल्याचरोबर त्यांची उद्ध-वलेली भीति नाहींशी होऊन ते नागरिकांच्या खुशालचेंडूपणांत स्वस्थ जाऊन पडले. लोकनायक युव्युलस हा शांततेचा खरा भक्त होता. स्वदेशाभिमानां फोक्रियन याची अशी खातरी झाली होती कीं फिलिप-

* इकडे त्यास 'धर्मपुरी' असें म्हटलें असतां चालेल.

† या वेळीं अथेन्स शहरांत सत्यधर्माचा अवतार, लढाईमध्ये धीट, सेनापति-त्वामध्ये बराच हुशार असा हा गृहस्थ होता; पण स्वभावतःच उदासीन असल्यामुळें तो अथेन्सच्या कल्याणाबद्दल फारशी काळजी करित नसे.

सारख्या प्रचंड राजाशी लढाई सुरू करण्यास अवश्य लागणारे भ्रम आणि सहनशक्ति आपल्या लोकांत उत्पन्न करणे शक्य नाही, तेव्हां या मार्गाने खटपट करण्याचें त्यानें सोडून दिलें होतें. फिलिप बरा होऊन पुनः त्यानें समुद्रावर अग्रेसरत्वाचा प्रकार चपलतेनें सुरू केला असें कळल्यावर अथेन्स नगरींत लोकसभा भरली. 'समुद्राचे आपण धनी आहोंत' असा अथेन्सचा डौलाचा अभिमान असतां एका रानटी राजानें येऊन आपल्यास जलमार्गांत तास द्यावा हें त्यांस फारच कडू लागलें. तरी त्या नगरींत जानपदांच्या चुक्या स्पष्टपणानें सांगण्याचें धारिष्ट करणारा कोणीही मुत्सद्दी नव्हता. 'जहाजावर जाऊन स्वतः मेहनत केली पाहिजे' असें कट्ट्याक्य अर्थीनियन लोकांस एकावयास नको होतें. असी, या वेळीं डिमास्थेनीसनें लोकांच्या चुक्या सांगून त्यांची कानउघाडी करण्याचा प्रयत्न केला. उत्तरेकडे स्वतंत्र व सुघटित राज्य स्थापण्याचे फिलिपचे बेत त्यास अगोंदरच कळून चुकले होते. धैर्य धरून लोकांस कडू लागणारी कां होईना पण ती सूचना करण्याचा निश्चय त्यानें केला व फिलिप नाशक शत्रू आहे असा कर्णा त्यानें वाजविला.

“ सध्यांचे प्रसंग अनिष्ट आहेत ह्मणून निराश होण्याचें कारण नाही. आपण हातपाय न हलविल्यामुळे भूतकालामध्ये तुकसान झालें आहे' भविष्यकाळीं आपण उद्योग केला तर फायदा होईल. माझ्या ह्मण्याचा भावार्थ असा आहे कीं आपलें जें मागें तुकसान झालें तें आपण आपलें कर्तव्य केलें नाहीं ह्मणून. कर्तव्य करून जर आतांचा प्रसंग आला असता तर मात्र सुधारण्याची आशा करण्याला जागा नव्हती. थोड्याच दिवसांपूर्वीं स्वार्दाची सत्ता केवढी होती ? पण तुर्हीचना मोठ्या धैर्यानें व उदारमनानें अथेन्सच्या अन्नूकडे लक्ष देऊन ग्रीक लोकांस स्वातंत्र्य देण्याचा प्रयत्न केला ? हें सांगावयाचें येवढ्याचकरितां कीं वेळीं सावधान राहून प्रयत्न केला असतां कोठेही भिण्याचें कारण राहत नाही, हें आपल्या लक्षांत यावें. स्वार्दाची शक्ति आणि फिलिपची उद्धत महत्वाकांक्षा यांचा आपणच विचार करा. सध्यांची फिलिपची अवाढव्य शक्ति आणि सर्व बळकट जागा नाहींशा झालेले आपण, याचा विचार केला असतां फिलिप हा भयंकर शत्रू आहे असें कोणी ह्मणेल तर तें वावगें नाहीं असें मी ह्मणतो. फिलिपनें ज्या जागा आमच्याकडून हिरावून घेतल्या त्या देण्याच्यापूर्वीं आपलें राज्य केवढें होतें ? सर्व सभोतालर्ची राष्ट्र आपला स्नेह करण्यास कशी तत्पर होती हें तुमच्या ध्यानांत आहेंच. असी, यावेळीं जर फिलिपनें असाच विचार केला असता, व अथेन्स फार विस्मृत व शक्तिमान आहे तेव्हां आपण कांहीं न करितां स्वस्थ बसावे असें त्यानें ह्मटलें असतें तर त्याचें राष्ट्र

इतकें विस्तृत झालें असतें काय ? पण त्यास प्रथमच हें तत्व समजलें आहे कीं “ बळकट्टे टाणीं हीं लढाईतील बक्षिसें आहेत, ‘ वेळेस हजीर असेल तो वजीर होतो’, आणि निःकाळजी लोकांची मालमत्ता श्रम करणाऱ्या साहसी मनुष्यास मिळते.” या तत्वास अनुसरून त्याचें वर्तन आहे. तो नेहमी योग्य असेल तितकी खटपट खुशीनें करितो ह्मणून तो सर्वास प्यारा झाला आहे. योग्य वेळेवर स्वतः काम करण्यास जर तुम्ही शिकलां, कोणतीही सचब न सांगतां राज्यास जी लागेल ती मदत देण्याचा पत्कर प्रत्येकानें घेतला, श्रीमंतांनीं घेतल्या सोडून पैसे दिले, सशक्त माणसांनीं सैनिकांचें काम करण्याची हमी घेतली, सारांश आपल्या शेजाऱ्याची वाट न पाहतां आपलें कर्तव्य प्रत्येकजण वेळेवर करूं लागला तर ईश्वरी प्रसाद तुमच्यावर होऊन तुमचे सर्व प्रांत तुम्हांस मिळतील, शत्रू मित्र होतील आणि फिलिपचा फडशा उडून जाईल. त्याचें राज्य कांहीं वैविक नाही. त्याचे राज्यांतील लोकांचे त्याचा द्वेष करीत आहेत, त्याचा हेवा करीत आहेत. त्याचे मित्र केवळ त्याच्या भरभराटीचे सोबती आहेत. तेव्हां चेंगटपणा आणि आळस सोडून देऊन लढाईस तयार व्हा ह्मणजे भ्यालेलीं सर्व मंडळीं तुमच्या गोदांत परत येतील. तयारीच्या संबंधानें पुढील तजविजी अवश्य केल्याच पाहिजेत. ५० लडाऊ जहाजें बंदरावर जय्यत पाहिजेत. अर्धे घोडेस्वारांचें सामान तेथें पाहिजे. फिलिपचा कोटें हल्ला येतो असें कळलें कीं त्याच्याबरोबर तेथें सामना करण्यास आपली तयारी पाहिजे. आपण आपला हलगर-जीपणा सोडून दिला असें त्यास समजल्यास व कदाचित् त्याचा समूळ नाश करण्यासही उद्युक्त होऊं असें त्यांस भासूं लागल्यास त्याची डांडगाई बंद होईल यांत कांहीं नवल नाही.

“ ईश्वरदत्त जें सामान तुमच्यापाशीं आहे, त्याचा उपयोग तुम्हीं कधींही केला नाही. तुमची गत नवख्या मुष्टिमळासारखी आहे तोंडावर बुकी लागली ह्मणजे तिकडे हात नेतां, तीच खांद्यावर आली कीं तिकडे चौ-छायाला लागतां, कानशिलावर थापट बसली कीं चीची करीत तुमचा हात तिकडे जातो, अशी तुमची गत झाली आहे. तिकडे तो जातो तिकडे तुम्ही अजागळासारखे जातां. आपण होऊन तुम्ही लढाईची एक ही नवीन योजना केली नाही, एकदां मुद्धां पुढचें धोरण तुमच्या लक्षांत आलें नाही. काय करावयाचें तें तुम्हास फिलिपनें सांगावें लागतें आतां ही स्थिति एक क्षणभर तरी टिकूं देण्याची वेळ राहिली आहे काय ? ईश्वराची खरोखर तुमच्यावर मेहरबानी ह्मणून फिलिपच्या अंगांत चपला-देवीचा येवढा संचार झाला आहे. मिळालें तेवढ्यांतच तो संतुष्ट असता तर तुमच्यापैकीं कित्येक लोकांस सध्यां देशावर आलेल्या भित्रेपणाच्या

आरोपाची व झालेल्या बुष्कीर्तीची छाया उत्तमच असें जें वाटत आहे, त्यांतच आपणा सर्वास राहवें लागलें असतें. जर तुम्ही निराशेनें उदासिने झालां नसाल तर त्याच्या नेहमीं वाढत जाणाऱ्या बळजबरीनें तुमच्या मनांत कधीं तरी ईर्ष्या उत्पन्न झालीच पाहिजे. फिलिपचा युद्ध-कंडू शमविण्याकरितां लढाईस तुम्ही प्रारंभ केलात आणि त्याचा शेवट आपलाच जीव बचवावा असा झाला हें पाहून एकास सुद्धां वाईट वाटत नाहीं याचें मला आश्चर्य वाटतें.

आपल्यापैकीं कांहीं लोक चवथ्यावर बसून बाता मारीत असतात कीं स्पार्टाशीं मैत्री करून फिलिप थीब्स शहराचा नाश करणार व सर्व स्वतंत्र संस्थानांचा फडशा पाडणार. दुसरा ह्मणतो, छेः त्यानें परशिन बादशाहाकडे मदतीचें संधान लावलें आहे. तिसरा गप्प टोकतो कीं फिलिप इलीरियामधील किल्ल्यांची डागडुजी करीत आहे!! याप्रमाणें आपण गप्पाटोककांचा धंश पत्करिला आहे. मला वाटावयास लागलें आहे कीं, महत्कृत्यांच्या बाहुल्यानें फिलिप उन्मत्त होऊन त्याच्या मनांत असले कांहीं बेत आले असावेत. पण आपल्या कृत्यांचे बेत आमच्या येथील आळशी व उनाड लोकांस कळविण्यासारखा तो मूर्ख नाही अशी माझी खातपी आहे तेव्हां असल्या बाता मारण्याचें सोडून देऊन आपण हें ध्यानांत ठेवलें पाहिजे कीं, फिलिप आपल्यास नागवीत आहे ; त्यानें फार दिवसांपासून आपली नाचकी केली आहे ; जिकडून आपल्यास मदत मिळेल असें वाटलें तेंच आपल्यास शत्रू उत्पन्न झाले आहेत ; आपला भविष्यकालीन सोक्षमोक्ष आपल्या स्वतांच्या कर्तवगारीवर अवलंबून आहे ; आणि फिलिपच्या राज्यांत आपण लढाई केली नाहीं तर तो आपल्याशीं लढाई करण्यास येथें येईल. हें ध्यानांत ठेवल्यास आपण शहाणपणानें वागूं आणि रिकाम्या गप्पा झोंकण्याचें गोडवें काम सोडून देऊं. पुढे काय होईल हें आज कळत नाहीं हें खरें, पण जर आपलें कर्तव्य करण्यास तुम्हीं दिरंग लावलात व जें केलें पाहिजे तें करण्यास नाराजी झालांत तर भविष्यकालीं आपला सफाई नाश होणार हें सांगण्यास कोणी जोशी नको आहे."

या भाषणाचा एवढाच परिणाम झाला कीं, चारीडीमस नामक क्रूर सेनानी देऊन कांहीं पेंढारी लोक अथीनियन लोकांनीं खर्सोनाझ येथें पाठविले!! फिलिप आपला शत्रू होण्यास समर्थ नाही अशी अथीनियन लोकांची कल्पना होती. त्यांस भय वाटे तें परशियाचे महाराजाचें. मोंराथान व सालामिस येथील पराभवाचा सूड घेण्याकरितां परशियन लोक येणार अशी कंडी फिलिपनेंच पिकवून दिली. फिलिपनें पैसा देऊन वश केलेले कित्येक लोक प्रत्येक ग्रीक संस्थानांत असत. शिवाय सगळ्यांत

मुख्य हे कीं, अथीनियन लोकांमध्ये सध्या अविश्वास आणि उदासीनता यांचे वारे शिरले होते. तेव्हां डेमास्थेनीसचे स्वदेशप्रीति जागृत करणारे भाषण कार्यक्षम झाले नाही यांत आश्चर्य काय? लोकसत्ताक राष्ट्रांचे धुरीणत्व अथेन्सने घ्यावे हे डेमास्थेनीसचे प्रथमपासून लक्षण होते. पण एकतो कोण?

वरील भाषण झाले, त्यानंतर सुमारे एक वर्षाने ज्हाड्स नामक बेदाकडून अथीनियन लोकसभेपुढे असा अर्ज आला कीं तेथील लोकपक्षास अथेन्सचे साहाय्य असावे. ३१४ वेळां हे बेद अथेन्सच्या कक्षांतून गेले होते ३१८ मध्ये अथेन्सच्या चेरिज् नामक सेनापतीने यथे जुलूम करून फारच पैसे उकळिले होते ह्मणून या बेदाने अग्रणी होऊन त्या वेळची लढाई * सुरू केली व अथेन्सची सत्ता त्या योगाने पुष्कळ कमी झाली हे अथीनियन जानपदांच्या ध्यानांत होते. हा त्यांचा दुराग्रह नाहीसा करून ज्हाडस् येथील लोकपक्षास मदत देववावी असा डेमास्थेनीसचा हेतु पुढील भाषणावरून व्यक्त होईल.

“अथीनियन लोकहो! आजपर्यंत तुम्ही अनेक लढाया केल्या त्यांत कांहीं लोकसत्ताक राष्ट्रांशी व कांहीं श्रेष्ठसत्ताक राष्ट्रांशी झाल्या, हे तुम्हांस सांगावयास नको आहे. लोकसत्ताकराज्यांशी कांहीं खासगत कारणास्तव, सरहद्दीच्या तंट्याचा निकाल करण्याकरितां, आपल्या अन्नूचे संरक्षण करण्यासाठीं, अगर ग्रीसचे धुरीणत्व ठरवावे या हेतूने लढाया झाल्या. अल्पजनसत्ताक राष्ट्रांशी ज्या लढाया झाल्या त्यांमध्ये राज्यपद्धति अगर स्वातंत्र्य, कायम ठेवण्याकरितां तुम्ही लढाईस तयार झालां. याकरितां माझी सदैव अशी इच्छा आहे कीं अल्पजनसत्ताभिलाषी ग्रीक लोक आपले स्नेही असण्यापेक्षा, लोकसत्ताक राज्यांतील सर्व ग्रीक लोक आपले शत्रू असणे बरे. कारण स्वतंत्रताप्रिय राष्ट्रांशी तह करण्यास फारशी खटपट नलगे आहे, पण सत्ताभिलाषी अल्पजनांशी स्नेह स्वमांत सुद्धां नको, कारण त्यांच्या स्नेहाला धरबंदच नाही. सत्तेपी अल्पजनांचा बहुजनांशी स्नेह असणे अशक्य आहे. ज्हाडीयन व इतर लोक दास्यत्वशुल्लंत सांपडले जात असतां आपली राज्यपद्धति सुरक्षित कशी राहिल याची शंका तुमच्या मनांत येत नाही, हे मोठे आश्चर्य नव्हे काय? अल्पजनसत्ता प्रबल झाली असतां लोकसत्ताक राज्यां नष्ट होण्याची वेळ आलीच असे समजावे. लोकसत्ताक राज्याला ते भिणारच, कारण त्यांस वाटत असते कीं, हीं राज्यां कायम आहेत तोंवर लोकस्वातंत्र्याचे रीक्षीत कायम आहेत, व आपल्या सत्तेस धोका आहे. साधारण अपराधी लोक व्यक्तिविशेषाचे शत्रू असतात. पण अल्पसत्तेत राज्यपद्धति नेणारे लोक

* अंतर्राष्ट्रीय.

स्वातंत्र्यप्रिय लोकांचे हाडवैरीच होत. हें ध्यानांत धरून आपल्यास मदत मागण्याकरितां हे लोक आले आहेत त्यांचें मागणें कबूल करा.”

सारांश, अल्पसत्ताक राज्य ह्मणजे वास्तव व तें ग्रीकलोकांच्या समजुती-विरुद्ध, अशी डिमास्थेनीसची कल्पना होती. वरील भाषणांत ती पुढें ह्मणतो “इतर सर्व लोकांस आपल्या उघड शत्रूंवर लढाई करावयाची असते, पण आह्मांत पहिल्या प्रथम एक जास्ती चासदायक युद्ध करावें लागत आहे. आमच्या संस्थानाचें पद्धतवारीनें अकल्याण करणाऱ्या एका पक्षाशी आह्मांस वाग्लढाई करावयाची आहे. आपल्या वाडवडिलांपासून चाललेली पद्धत सोडून वृष्ट पद्धतीला आश्रय देणाऱ्या लोकांचे स्वातंत्र्याचे हक्क काढून घेऊन त्यांची सभेंत घेऊन बोलण्याची परवानगी काढून घेतल्याखेरीज आमचा अंतस्थ रोग नाहीसा होणार नाही.”

डिमास्थेनीसचें कांहीं एक चाललें नाहीं. कृतघ्न ज्येडव्हीपस्थ लोकां-विरुद्ध अर्थानियन लोकांचा दांत असल्यामुळे श्रेष्ठ न्यायपद्धतीचा स्वीकार न करण्याविषयीचा त्यास मोह पडला व ज्येडियन लोकांस अर्थानियन लोकांनीं मदत दिली नाहीं.

भाग ४.

फोक्रियन लोकांचा नायक आनोमार्कस याचा थेसलीमध्ये फिलिपनें पराजय केल्या दिवसापासून सर्वे ग्रीक जगांत मासिडोनिआच्या राजाबद्दल धास्ती उत्पन्न झाली होती. त्याचें राज्य जोरावर होत चाललें होतें. तथापि एक दोन वर्षांत फिलिपनें कांहीं दंगाधोपा केल्याचें ऐकूं आलें नाहीं ह्मणून त्याच्या भरभराटीचा कळस झाला, आतां तो पुढें दबळादबळ करणार नाहीं आणि शांतता देवील अशी लोकांची खातरी होऊन, आपल्यास आतां श्रम करावयास नकोत अशी अर्थानियन लोकांस बळकट आशा उत्पन्न झाली होती. फिलिप बलाढ्य होता हें खरें पण अथेन्सशीं सामना ठोकावयाची त्याची अजून तयारी झाली नव्हती. त्याचें सैन्य तयार होतें, वसूल पुष्कळ येत असे; पण त्याचें आरमार अजून जडयत नव्हतें.

कसें तरी करून शांतता असावी व लढाईची व कर देण्याची आपल्या-वरील पिडा टळावी अशी आशा करणारे पुष्कळ श्रीमंत लोक फिलिपच्या बाजूनें होते हें खरें पण अर्थानियन लोकांचें आरमार अनावर होतें ह्मणून व जरी त्यानें पुष्कळ अर्थनियन शहरें काबीज केली होती तरी आलिथियन* व अर्थनियन लोक एकत्र झाल्यास आपला टिकाव लागणार नाहीं असें त्यास पक्कें ठाऊक होतें. आलिथियन लोकांचें उत्तरेकडे ३२ शहरांनीं घटित असें एक बलाढ्य संभुवन असून, त्यांनीं स्पार्टा अगर् अथेन्स यास

* मार्गे सांगितलेलें संभुवन याचा उदय ३८३ सालीं झाला होता.

पुष्कळ दिवस दाद दिली नव्हती. स्पार्टानें त्यांचा महच्छुभानें पराजय कोला होता व १० वर्षांनंतर ह्मणजे ३६८।३६७ मध्ये अथेन्सने त्यांचे पुष्कळ प्रांत हिरावून घेतले होते तरी आलिथस ३५८ मध्ये श्रीमंत होतें व वेळ पडल्यास रणांगणांत प्रचंड सेना आणण्याची त्यास शक्ति होती. फिलिप जोरावर होत आहे हें पाहून त्यांनीं अथेन्सकडे तहाचें बोलणें लावलें होतें तें अथेन्सनें नाकारलें ह्मणून त्यांनीं फिलिपकडून एक दोन प्रांत मिळवून त्याच्या मदतीनें अथेन्सची शक्ति कमी करण्याचा विचार करून ही गोष्ट अमलांतही आणली. पण ३५२ मध्ये त्यांनीं आपली पद्धति बदलली. फिलिपची शक्ति बालसूर्यप्रकाशाप्रमाणें हळू हळू वाढत होती हें पाहून त्यांनीं अथेन्सशीं सामना करण्याचा पुनः घाट घातला. अथेन्सही तहास राजी होतें. पण उग्रदणें फिलिपशीं विरुद्ध होण्याचें आलिथियनांस आवडलें नाहीं ह्मणून त्यांस निश्चितपणानें तह करतां येईना. दोन वर्षे लोटलीं. फिलिपनें ३५० मध्ये कांहीं एक खुसपट काढून आलिथियन लोकांचीं एकापाठीमागून एक अशीं शहरें तीं घेऊं लागला. तेव्हां जागे होऊन त्यांनीं अथेन्सकडे पुनः तहाचें बोलणें लावलें. अथीनियन लोकांनीं तें मान्य करून फिलिप यास त्याच्या विश्वासघाती स्वभावाबद्दल शिक्षा करावी असा बेत केला. या वेळीं डिनस्थेनीसनें आपलीं प्रसिद्ध तीन 'आलिथिआक्स' नामक सर्व प्रसिद्ध भाषणें केलीं. लोकमताचा औघ त्याकडे होता हें खरें, पण त्याच्या भाषणावरून लोकांस काम करावयास नको होतें असें स्पष्ट दिसतें. त्यांनीं दोन वेळां पेंडारसैन्य पाठविलें पण त्याचा कांहीं विशेष उपयोग झाला नाहीं.

डिमाथेनीस आपल्या प्रथम भाषणांत ह्मणाला: "प्रत्येक राष्ट्राच्या साधेभोळपणाचा फायदा घेऊन फिलिप वाढत चालला आहे. पण लाटालाटी व कपटप्रयोग यांच्या साहाय्यानें वळकट झालेला मनुष्य एखादा यःकश्चित पराजय झाला कीं नाश पावून जातो हें ध्यानांत आणा. तुम्हीं आपलें कर्तव्य केलें नाहीं ह्मणून तो मोटा झाला आहे. आपला नीति तुम्हीं न सोडल्यास फिलिपचे सर्व साह्यकर्ते अशक्त व बभ्रवशाचे आहेत असें दिसेल इतकेंच नाहीं तर त्याचीं स्वतांची सुद्धां अतिशय तारांबल आहे असें दिसून येईल. मासिडोन स्वतां अशक्त असून तेथील लोकांस व फिलिपास एकच गोटी आवडतात असें नाहीं. त्याला कीर्ति पाहिजे आहे व ती मिळविण्याकरितां वाटेल ती खटपट व धाडस करण्यास तो तयार आहे. या धाडसी कृत्यांत मासिडोनियन लोकांस कांहीं एक फायदा नाहीं. ते फक्त श्रमाचे अधिका-री आहेत तेव्हां त्यांना फिलिप आवडत नाहीं ही एक गोष्ट. दुसरी, फिलिप यास अनुभवशीर व दूर सरदारांचा कंटाळा आहे, कारण त्याच्या यशाला हे सेनापति भागीदार होतात! सारांश त्याच्या-

जवळ गुणांची चहा नाही. तिसरी गोष्ट अशी आहे की, फिलिप पहिल्या प्रतीचा दारूबाज, दुर्घ्यसनी, व हलकट असल्यामुळे त्याच्या दरबारांत सद्गुणी व इमानी गृहस्थांची मुळीच रया नाही. त्याच्या घेथें पुंड व हांजी हांजी करून लाळ घोटणाऱ्या गृहस्थांची सध्या चलती आहे. या सर्व गोष्टींवरून फिलिपची भंतस्थ शक्ति किती बळकट असेल याचा अ-इमास करितां येण्यासारखा आहे. सारांश, तुम्ही आपलें कर्तव्य भंतःकरणपूर्वक बजावल्यास फिलिपचा पाडाव करावयाला एक क्षणमात्रही उशीर लागणार नाही. याकरितां स्वतां घस सोसून लढाईस जाऊन जें काम करणें तें योग्य वेळीं करा ह्मणजे आपल्या राष्ट्रचें वैभव कायम राहिल. नाही तर आलिथसचा पाडाव होऊन त्याची शक्ति वाढेल आणि आदिकावर* हला करण्यास त्याला काडीइतकी सुद्धां शंका वाटणार नाही." हें व दुसरें भाषण ऐकून अधिनियन लोकांनीं कांहीं पेंडार सैन्य पाठविलें. या सैन्यास थोडासा जय आल्याबरोबर सेनापतींनं फुडारकींनं ही बानमी स्वनगरीस पाठविली; तेव्हां जिकडे तिकडे आनंद होऊन फिलिपला आतां चांगलाच मार द्यावयाचा असे शब्द लोकांत जारींनं पसरूं लागले. तेव्हां डिमास्थेनीसनें उद्भूत आपल्या तिसऱ्या भाषणांत सांगितलें कीं "हें बोलणें वेडगळपणाचें आहे. आपलें स्वतांचें संरक्षण, आणि आपल्या मित्रांचें संरक्षण आधीं करूया आणि मग फिलिपला टोक द्यावयाच्या गोष्टी बोलूं. अधिनियनहो ! सध्यां पैशाची तूट आहे, ती काढून टाकण्याकरितां हल्लीं उत्सवप्रीत्यर्थ जी रक्कम खर्च होत आहे, तिचा लढाईच्या कामीं उपयोग करून त्यापासून सैनिकांस पगार देण्याची व्यवस्था करूया व आलिथस—जें बळीं पडण्याच्या बेतांत आलें आहे—त्याचें रक्षण करूया. उत्सवप्रीत्यर्थ खर्च हाणारी रक्कम दुसरीकडे लावली तर पुष्कळ लोकांस वाईट वाटेल, पण पुढील फायदेशीर लाभाकरितां क्षणमात्र टिकणाऱ्या सुखाचा त्याग करणें हें शहाणपणाचें कृत्य आहे, व आपण सर्व शहाणे आहांत. आपल्या पूर्वजांनीं किती दूरदर्शीपणानें राज्यकारभार केला ? आपल्या शहाणपणानें व कार्योत्साहानें ४२ वर्षेपर्यंत ग्रीसवर सत्ता ठेविली, खजिन्यांत १०,००० टॉलेंट (२५०० रुपये ह्मणजे एक टॉलेंट) शिलक ठेविली, खुषकींवर व समुद्रावर हजारां जयपताका उभारल्या, जिचा आपल्यास कधीही मत्सर उत्पन्न होऊं शकणार नाही अशी संत्कीति मागें ठेविली, आपल्या नगरीमध्ये कित्येक उत्कृष्ट, सुंदर, व भव्य इमारती बांधून ठेवल्या. आणि सर्वांशीं समतेनें वागून इश्वरचरणीं निष्ठा ठेवली. इतकीं असून त्यांचें वर्तन किती साधेपणाचें असे ? हा कर्तव्य-वक्षतेचा परिणाम नव्हे काय ? आतां आपल्या वेळची स्थिति पाहूं या.

* अथेन्स ज्याची राजधानी होती ती प्रांत.

आपलें बाहेरील राज्य सर्व नष्ट झालें, आपले जहांवाज शत्रूंची (स्पार्टा व थीब्स) इतर कारणांनं दुर्दशा झाली असतांही ग्रीस देशाचें स्वामित्व घेण्याची ताकद आह्मास नाहीं, खजिन्यांत एक दमडी सुद्धां शिलक नाहीं, १५०० टॉलॅन्स खर्च करूनही आपला पराजय होत आहे, सर्व मित्र नष्ट झाले, शहराचें तट नादुरुस्त झाले, रस्ते भिकारी दशेस पावले आणि ज्यांच्या हातांत हीं कामें करण्याचा अधिकार होता ते मात्र गरीबी सोडून श्रीमंत झाले ! अशी आपली स्थिति कशांनं झाली ? आपल्या हलगरजीपणापुळें. तर सोडा ती आळस, ती हलगरजीपणा, व ती कद्रूपणाची इच्छा; आणि धैर्यांनं आलिंथसास मदत करून आपण आपलें कर्तव्य बजावलें व रानटी शत्रूंचा उच्छेद केला असें जगास दाखवा. दिंग्साई लावण्याची ही वेळ नाहीं. देव तुमचें साहाय्य करोत." शेवटीं अथेन्सनें २००० अर्थीनियन लोंक पाठविले. पण त्यांचा विशेष उपयोग झाला नाहीं; कारण आलिंथस शहरामध्येच घरभेद होऊन फिलिप यास आलिंथसचे दरवाजे सोन्याच्या किल्लीनें उघडतां आले. त्यानें ३२ शहरें उध्वस्त करून टाकून सर्व प्रांत आपल्या ताब्यांत घेतला.

अशा धनाढ्य, सशक्त ग्रीक शहरांचा समूळ नाश पाहून तरी ग्रीशियन लोकांनीं परस्परांमधील मत्सर व बेभरं वशीपणा सोडून देऊन इतर ग्रीक लोकांच्या संरक्षणार्थ संहति प्रयत्न करावयाचा होता. पण देव विचित्र तेव्हां तसें कोट्टून होणार ?

या सुमारास डिमास्थेनीसच्या आयुष्यचरित्रांत एक गोष्ट घडली, त्यावरून सुधारलेल्या, सभ्य, सद्बर्तनी, व्याजू, व उत्तम अर्थीनियन लोकांमध्ये सुद्धां घाणेरडे व असभ्य प्रकार श्रीमंत लोकांकडून होत असत असें विसतें. कोणा श्रीमंत मनुष्याचें एखाद्याशीं राजकीय संबंधांनं अगर इतर कारणांनीं वांकडे असल्यास, गरीब शत्रूंचा तो वांटल तसा, पाहिजे तेथें सूड घेण्यास कधींही कमी करीत नसे. असल्या व्याडी अथेन्स शहरांत पुष्कळ असून ते आपला काल हलकट व रानटी धिंगामस्ती करण्यांत घालवीत असत. असल्या विजातीय व्यक्तींपैकींच मिडियस नांवाच्या एका श्रीमान लडेश्वराचें व डिमास्थेनीसचें वांकडें पडलें होतें कारण इतकेंच कीं डिमास्थेनीसच्या लबाड व कृतघ्न भालकांचा व मिडियसचा खेद होता. हे ध्यानांत ठेवून हा लडेश्वरांनं एक विवस डिमास्थेनीसच्या घरांत शिरून त्याच्या तरुण बहिणीच्या देखत वाटेल तसले बीभत्स शब्द बडबडला. फिर्यादीमध्ये डिमास्थेनीससारखा निकाल झाला, मग काय पुसतां ? मिडियस आपल्या प्रतिपक्ष्यास पाण्यांतच पाहूं लागला. पुढें ३४८ मध्ये *सुविआची लडाईं विघाली तेव्हां डिमास्थेनीस त्या वेदांत

* येथें या वेळीं फिलिपच्या सलघानें कांहीं लोकांनीं देशाविरुद्ध बंड उभारलें होतें.

न राहतां कांहीं धर्मसंबंधीं उत्सवाच्या निमित्तानें परत आला, तेव्हां मीडियसनं त्याच्यावर आरोप आणला कीं लढाईचीं स्वारीला खटपट करावयास नको ह्मणून हा भेकडासारखा परत आला ! उत्सवाच्या अध्वर्यूस एक मोठा रेशमी व जरतारी झगा व सुवर्णमुगुट घालावा लागत असे, त्याप्रमाणें ह्या जिनसा करावयास कारागिराकडे टाकल्या होत्या. तेथें त्या तयार होत आहेत तो मीडियस कारखानेवाल्याच्या येथें जाऊन तेथें या व्होन्ही जिनसांचीं त्यानें घाण केली, प्रेक्षक मंडळी बसली असतां त्यांच्या देखत डिमास्थेनीसला दोनचार गुहे दिले आणि परीक्षकांस लांच देऊन त्यास मिळणारें बक्षीसही हिरावून घेतलें. फिर्याद झाली त्यांत डिमास्थेनीसनं आपसांत खटला तोडून मीडियसकडून नुकसानीबद्दल कांहीं पैसे घेतले असें ह्मणतात. सारांश गरीब परंतु इमानी माणसाचा अथेन्स शहरां निभाव लागणें कठीण होतें असें यावरून दिसतें !

आर्लिथसचा पाडाव ३४७ त झाला. फिलिपच्या आश्चर्यकारक विजयमालेनें ग्रीसस्थ लोक दडपून जाऊन चीं चीं करावयास लागले. अथेन्सनं अत्यंत अपमानदायक तह घाबरपणानें करून टाकला. ह्या नगरीतील अनेक लोक फिलिपचे पगारी सुनीम होऊन त्याच्या पक्षांनें उघडपणानें भांडूं लागले. ह्या अनर्थकारक समयांत दुसरीं अत्यंत नेटाचीं अशीं एक गाष्ट होती कीं आर्लिथियनच्या लढाईमध्ये पणकळ अर्थांनियन लोक फिलिपच्या हातांत सांपडले होते, त्यांचे नातेवाईक तह करून आमचीं माणसें सोडवून आणा ह्मणून ओरडूं लागले. ह्याच्या अगोदर सर्व ग्रीस संस्थानांत वकील पाठवून त्यांस फिलिपविरुद्ध उठविण्याच्या अथेन्सचा बेत इतर संस्थानांच्या अविश्वासानें व अदूरदृष्टीनें फसला गेला होता. तेव्हां तहाचें मागणें जोरानें पुढें आलें, व कशाही अटी कबूल करून तह करावा असें लोकांचें म्हणणें पडलें.

ह्या प्रसंगीं एस्चिनीस नामक प्रतिस्पर्ध्याचा उदय झाला. हा मनुष्य जात्या बुद्धिवान असून मोठा उद्योगी होता. वक्तृत्वास लागणारे सर्व गुण ह्याच्या अंगांत स्वभावतःच होते. ग्रीक संस्थानांत संक्षोभन करण्याकरितां जे वकील पाठविले होते त्यांत हा एक असून त्यानें 'रक्तलोभी व रानटी फिलिप'च्या विरुद्ध जोरदार भाषणें केलीं होती. आशाट्पेचा तडाखा असा कांहीं भयंकर असतो कीं हाच एस्चिनीस पुढें म्हणजे १२ वर्षांच्या आंत, ग्रीक लोक व त्यांचें स्वातंत्र्य यांच्याविरुद्ध भयप्रद बेत करणाऱ्या फिलिपचा हासालुदास होऊन राहिला !! असो, तहासंबंधानें जीं खटपट झालीं त्यांत एस्चिनीस व डिमास्थेनीस यांनीं प्रमुखत्वानें पुढाकार घेतला, व ज्या वैरार्थीमुळें सभागणामध्ये उभयतांचे अनेक वायुद्ध प्रसंग झाले त्यांची टिणगी यावेळेंस पेटली गेली. तहाची हकीकत

आपल्यास मिळते ती या दोन महावक्त्यांच्या भाषणांतून. आतां ह्मणजे १९ व्या शतकांत या तहाचा विचार केला तर अथेन्सनें ढोबळ चूक केली असें आपल्यास वाटेल. पण त्यावेळची स्थिति मोठी घोट्याळ्याची होती. फिलिपविरुद्ध लढण्यास ग्रीस संस्थानें तयार नव्हती, एकट्यानें लढाई करण्याचा अथेन्सला दम नव्हता, आपले नातेवाईक सोडविण्याचा नेट त्यांच्यामागे लागला होता आणि तशांत फिलिपची सौलतीची व आर्जेन्टाची वागणूक; अशी प्रसंगपरंपरा असल्यावर लढाई न आवडणाऱ्या अथेन्सनें तह केला यांत कांहीं आश्चर्य आहे काय ? स्पार्टा, थीब्स, फोकिस, व अथेन्स यांनीं एकत्र व्हावयाचें, पण त्या नगरींच्या मागील जुलुमी वर्तणुकीमुळे स्पार्टावर कोणाचा विश्वास नव्हता. थीब्स व फोकिस यांमध्ये यावेळीं 'धर्मयुद्ध' चाललें होतें. फोकिसचा पराभव करावा हा थीब्सचा मूळ हेतु होता, त्यामुळे त्यांचें व अथेन्सचें एकमत होण्याचा संभव नव्हता, कारण फोकिस व अथेन्स यांचा फार दिवसांचा घरोबा होता. 'फोकिसनें हे धर्मद्रोही म्हणून ग्रीक लोकांचे शत्रू आहेत, त्यांचा नाश करण्याकरितां पाहिजे असल्यास मी मरत देतो' असा फिलिपचा निरोप आल्याबरोबर थीब्सनें ह्या ह्मणण्यास रुकार दिला. हें कळल्याबरोबर अथेन्सनें थर्मापिली (घर्मपूरी) चा प्रसिद्ध घाट संरक्षण करण्याकरितां सैन्य पाठविलें त्यास फोकियनांचा सेनापति आंत येऊं देईना. असा प्रसंग आल्यावर अथेन्स विचारें काय करणार ? 'फोकियन लोकांव्यतिरिक्त अर्थानियन व त्यांचे दोस्त यांच्याशीं तह करण्यास मी कबूल आहे' असा फिलिपनें अथेन्सला निरोप पाठविला. फिलिपचा पेंच असा होता कीं अथेन्सशीं तह करावा, फोकियनांचा सफाई नाश होऊन थर्मापिलीचा घाट आपल्या ताब्यांत यावा व थीब्सची मैत्री जोडावी, पण हे सर्व दूरदर्शी हेतु स्वलाभद्रष्ट्या ग्रीक लोकांस कसे समजणार ? तह झालों त्यांत फिलिपनें आपला आग्रह सिद्धीस नेला. तहावर फिलिपची सही घेण्याकरितां पेला* येथें मंडळी गेली. फिलिप थ्रेसमध्ये होता. त्यानें तेथील राजास (अथेन्सच्या दोस्तास) शह देऊन जेरीस आणलें होतें. आतां येवढ्याशा कारणाकरितां तह नको ह्मणण्याचें धैर्य अथेन्सला नव्हतें. 'फोकियन लोकांचें फिलिप संरक्षण करणार व थीब्सचा नाश करणार' अशा कड्या पिकवून फोकिसचें नांव तहांतून काढून टाकिलें, आपल्यास कोणी ज्ञाता नाही असें पाहून फोकियन सेनानीनें थर्मापिली फिलिपच्या स्वाधीन केली व आपण निघून गेला. सर्व फोकिस प्रांत उजाड पडला व अथेन्सची खातरी झाली कीं आपल्यास आपल्या नीच मुत्सद्यांनीं फस-

* फिलिपची राजधानी.

विलें. 'हा तह वाईट व अपमानकारक आहे, तरी तो मोडणें निव्वळ वेडेपणा होईल' असें डिमास्थेनीसनें सांगितलें.

'या योगानें आपल्यावर सर्व ग्रीशियन लोक तुद्दून मात्र पडतील. आतां मेहरबानी करून येवढेंच करा कीं फिलिपला जास्त प्रांत कार्बीज करूं देऊं नका,' अशी त्यानें आपल्या देशवांधवांची प्रार्थना केली.

भाग ५.

फिलिपच्या विरुद्ध राजकारण.

सत्यसंकल्पाचा दाता भगवान । सर्व करी पूर्ण मनोरथ ॥ १ ॥

३४६ च्या तहानें फिलिपची सत्ता व वजन हीं फारच वाढलीं. त्यास ग्रीशियन लोकांचे अधिकार मिळाले व इतर ठिकाणीं दबळादबळ करण्यास चांगलेंच फावलें. आपल्यास फायदा करून घेतां येईल इतक्या मात्र अटी तो मानण्यास कबूल होता, ह्मणून अथेन्समध्ये त्याच्याविरुद्ध भीतिजन्य राग उत्पन्न झाला. त्याचा आतां परशियाकडे डोळा वळला. पण बाकीचे सर्व ग्रीक लोक एकवट करून परशियावर स्वारी करावयाचे वेतापूर्वी ग्रीसमध्येच आपला पाय चांगला शिरला आहे अशी व्यवस्था करणें त्यास जरूर वाटलें. हा हेतु साध्य करण्याकरितां अथेन्सला एकाकी करून खरसोनीसमधील त्या नगरीच्या वसाहती नाहीशा कराव्या व त्यांच्या व्यापार बंद पाडावा या उद्योगास तो लागला. स्पार्टाच्या सत्तेस त्रासलेलीं पिलापोनीसमध्ये पुष्कळच शहरे होतीं. वृसरीकडून आपल्यास मदत मिळण्याचा संभव नाही असें पाहून ते फिलिपास शरण गेले. त्यांनींही मदत देण्याचें कबूल केलें. अथेन्सला याविरुद्ध बोलतां येईना. पण स्पार्टाच्या नाशानें फिलिपची सत्ता जास्तच वाढणार असें त्यांच्या लक्षांत आलें. तेव्हां डिमास्थेनीसनें अधिनियम लोकांचें मन वळवून आपल्यास फिलिपविरुद्ध पिलापोनीसमध्ये वक्तृत्व करण्यास पाठवावें अशी योजना केली. पिलापोनीसमध्ये जाऊन फिलिपच्या विश्वासघाताविषयीं पुष्कळ ठिकाणीं तो बोलला. अनेक ठिकाणीं त्यानें सांगितलें कीं 'स्पार्टाचा पाडाव करण्याकरितां तुम्ही फिलिपची सत्ता जास्त वाढवीत आहांत त्याचा परिणाम सर्व ग्रीस देशास दारयत्व येईल हें आलिंथस, फोकिस ह्या नगरांच्या स्थितीवरून तुमच्या कसें ध्यानांत येत नाही? लोकसत्ताक व एकसत्ताक राष्ट्रांमध्ये खरा स्नेह असणें दुरापास्त गोष्ट आहे.' त्याच्या बोलण्यानें पुष्कळ लोकांस आनंद झाला हें खरें. पण सवरथ लोकांस पर-

राज्याच्या अमलाखाली राहण्याची संवय लागल्यामुळे त्याच्या बोलण्याचा त्यांच्यावर मुळीच परिणाम झाला नाही. अप्रत्यक्ष परिणाम इतकाच झाला की फिलिपने अथेन्स शहरी वकील पाठवून असे सुचविले की ' माझ्याविरुद्ध तुमचा संशय निष्कारण आहे व तुकत्याच झालेल्या तहाने निव्वर झालेल्या देशांत डिमास्थेनीसच्या बोलण्याने पुनः आग लागण्याचा संभव आहे.' तेव्हां पिलापोनीसचे वकील श्तेथ होतेच, त्यांनी सांगितले की ' स्पार्टाचा व तुमचा स्नेह आहे, आह्मांस स्पार्टापासून भीति आहे; ह्मणून आह्मी फिलिपचा आश्रय घरीत आहोत, यास तुमची हरकत नसावी.' हे बोलणे ऐकल्यावर त्याने फिलिपच्या विरुद्ध एक जंगी भाषण केले, त्यांत 'फिलिप ह्या कालांतील प्रचंड अमवादी (प्रथम भांडण काढून नंतर आपण दुसऱ्याची वस्तु लाटणारा) असून त्याने सर्व ग्रीक लोकांस शृंखलाबद्ध करण्याचे योजले आहे, तेव्हां सावध रहा;' असे सांगून तो पिलापोनीससचे वकिलाकडे वळून म्हणाला: " स्वतःच्या प्रांतांपैकी काही प्रांत व अर्थनियन लोकांचे पाटीडिया इत्यादि प्रांत आलिथस राष्ट्रास फिलिपने दिले त्या देशी या रानटी राजाविरुद्ध जर कोणी आलिथसमध्ये बोलला असता तर त्याचा कोणी लक्ष लावून विचार केला असता काय? आपल्यास हा राक्षस स्वदेशांतून हांकून लाविले असे आलिथियन लोकांस वाटले होते काय? कोठे आहेत ते आलिथियन लोक आता? त्यांची राखरांगोळी होऊन तो प्रांत उजाड पडला हे तुम्ही पाहिलेच आहे; सारांश स्वायत्तराजांवर स्वतंत्र लोकांनी बिलकूल विश्वास ठेवता उपयोगी नाही. तट, दुर्ग, भिती, खंदक, इत्यादि गोष्टी संरक्षणास अवश्य आहेत हे खरे, पण तुम्हाला राजाविरुद्ध एक शस्त्र नेहमी स्वातंत्र्यप्रिय लोकांनी वाळगले पाहिजे. कोणते शस्त्र ते? अविश्वास! यास आपल्या जवळ करा, त्याची चिकाटी सोडूनका. येवढ्याने मात्र तुमचा नाश होणार नाही. तुम्हांस स्वातंत्र्य पाहिजे ना? जर पाहिजे तर ते, स्वातंत्र्य नष्ट करण्याच्या फिलिपकडून, तुम्हांस कधी तरी मिळेल काय? मग कां वेड्यासारखे फिलिपकडे दीनवदन होऊन जातां? " अर्थनियन लोकांकडे वळून तो ह्मणतो: "थर्मापिलीचा घाट फिलिपच्या एकदां स्वाधीन झाला ह्मणजे थिडिस लोकांचा नाश व फोकियन लोकांचे संरक्षण करून आह्मांस आफ्रिपालिसबद्दल नुबिया व आरोपस फिलिप देणार होता ना? ' धर्मयुद्धाचा शेवट कसा झाला ते सर्वांस माहित आहेच. फिलिपसारख्या माणसावर विश्वास टाकणे हे अति वाईट काम आहे. हे आतां सर्वांच्या लक्षांत घेऊं लागले आहे. मागे त्याचे बोलणे खरे मानले त्याचा फायदा हा झाला की फिलिपला आटिकाला अगर पिलापोनीसमध्ये जाण्याला काही एक आडकाठी राहिली नाही! आणि आ-

पलें त्वतःचें संरक्षण करण्याची पाळी आम्हांस आली ! हा अतिविश्वासाचा परिणाम बरें ! अल्पसत्ताक अगर बहुसत्ताक या दोन पक्षांमध्ये कलह नसून फिलिप व त्यांचे वैरी यांमध्ये लढाई सुरू झाली आहे, इतकें महत्त्व फिलिप यास प्राप्त झालें आहे, आणि त्यास कारण आमचा अविचारी विश्वास हें होय. *

पुढील सालीं फिलिपियन पक्षाचा मुख्य वक्ता एस्चिनीस याच्यावर गुन्हा शक्यता करून त्याची नापत करावी म्हणून डिमास्थेनीसनें केलेला प्रयत्न सिद्धीस गेला नाहीं. असो; ३४३-४२ च्या सुमारास फिलिपनें आपला मोर्चा थ्रेसीयन खर्सोनिझकडे वळविला. हा प्रांत कार्बीज करून काळ्या समुद्रावरील नाकें 'विझान्शियम हें घेतलें हणजे अथेन्सचें आरमार खालसा होऊन त्या नगरीस अन्नाची पंचाईत पडेल व सहजच नी आपल्या ताब्यांत येईल अशी त्याची खातरी होती. फिलिप तिकडे काय करीत आहे हें पाहण्याकरितां डायोपीथीसची रवानगी मार्गेच केली होती. त्यानें मासिडोनियाच्या प्रांतावर हल्ला करून चारपांच शार्पा घेतलीं; तेव्हां फिलिपनें अर्थातच अर्थानियन लोकांकडे सत्कार केली. फिलिपचे पक्षपाती होते त्यांनीं डायोपीथीसला परत बोलवावें असा आक्रोश केला. डायोपीथीस हा एका भयंकर लुटारूच्या राजाचा पाडाव करीत आहे, तेव्हां त्यास परत न बोलवावतां त्याच्या मदतीस, पैसे देऊन अर्थानियन लोकांचें सैन्य पाठवावें अशा स्पष्ट अर्थाचें डिमास्थेनीस यानें एक युक्तिबद्ध भाषण केलें.

“ पहिल्याप्रथम आपल्या शत्रूचा समाचार घ्या आणि नंतर मग आपल्या सेनापतीचा जाव घ्या. फिलिपच्या प्रांतावर आमच्या सेनापतीनें हल्ला केल्याबरोबर आमच्या विरुद्ध तक्रारी याव्याहें टीकच आहे, परंतु आजपर्यंत फिलिपनें केलेल्या अक्रांड तांडवाचा कोणी विचार केला आहे काय ? काहीं लोक हणतात कीं 'धड तह तरी असूं द्या अगर लढाई तरी चालूं द्या.' फिलिपनें जर पहिल्यापासून आप्तचे सर्व प्रांत हिंवावून घेतले आहेत, इतर शीक व अनार्थ लोकांचे प्रांत लुच्चाडून घेऊन आपलावर चढाई करून घेण्याचा जर त्याचा इरावा आहे तर लढाई करा अगर तह नीट देवा, या वाक्याचा अर्थ काहीं तरी होतो काय ? विझान्शियमवर हल्ला करण्याची त्याची तयारी झाली आहे. तेथील लोक फिलिपविरुद्ध लढण्यास असंमर्थ आहेत हें तुम्हांस माहित आहेच. अ पण त्यांस मदत केली नाहीं तर त्यांचा चुगडा झाला हणून समजा. खर्सोनीझवर तो पुढें हल्ला करणारच. अशा वेळीस आहे तें अथेन्सचें सैन्य कमी करण्यासारखा

* येथें सध्यां 'कान्स्तांतिनोपल' आहे.

दुसरा कोणताही मुख्यपणा नाही. सैन्य कमी करण्याचा विचार एका बाजूस टेऊन देऊन, वाढवितां येईल तितकें तें वाढवा तरच तुमची धडगत आहे. ग्रीक लोकांनीं जीवून राहावें किंवा मरावें याबद्दलचा हा कलह आहे. पण त्याचे पक्षपाती लोक अथेन्समध्ये जोंपवितों आहेत, जोंपर्यंत आमच्या येथें झालेले वेत त्यास सविस्तर कळल्याशिवाय राहत नाहीत. तोंपर्यंत फिलिप शिरजोर होत जाणार व तुमची वेअबू, अवमान व नुकसान होत जाणार हें पक्कें लक्षांत ठेवा. सारांश, पैसे खर्चण्यास तयार होऊन जरूर आहे तितकें सैन्य ठेवा; त्यांच्याविरुद्ध विनाकारण गिला करणाऱ्या देशद्रोही वक्त्याकडे लक्ष देऊं नका; अथेन्सला मदत करणारे लोक आहेत त्यांकडे वकील पाठवा आणि आपल्या येथें जे बुद्ध लोक आहेत त्यांची छिः शुः करून त्यांस बाहेर घालवून द्या. ” या बोलण्याचें वजन लोकांवर पडून डायोपीथीस हा कामावर राहिला व खसों नीझ फिलिपच्या ताब्यांत गेले नाही.

या वेळेला डिमास्थेनीस याचें लोकांवर फारच वजन बसलें होतें. हांतता असावी, असें ह्मणणाऱ्यांचा पक्ष दुर्बल झाला होता. शिवाय आपुंडें तीन महिन्यांनीं त्यानें जें एक विलक्षण आवेशाचें भाषण केलें, त्यावेळीं तर त्याचा फारच मोठा अयज्यकार झाला. फिलिपनें आपला मोर्चा, परिधस व चिझान्शियमकडे वळविला, तेव्हां पुनः आमच्या बृहस्पतीनें ग्रीसच्या स्वातंत्र्यहरावर आपला ताशेरा झाडला. “आपल्यामध्ये जीं हुली माजली आहे व जीं बेपरवाई उत्पन्न झाली आहे, त्यांपासून ग्रीक देशावर मोठा कहर सुटला आहे. खुद्द अथेन्स येथील लोकांच्या हलगर्जीनें व बेपरवाईनें आमच्या संस्थानाचा कारभार अशा धरास येऊन पोचला आहे कीं आपले उपदेशक व आपण या उभयतांनीं स्वदेशाचा नाश कसा करावयाचा याबद्दल सूचना आणून त्या मंजूर केल्या असल्या व त्या सूचनाविशेषांप्रमाणें वर्तून केले असतें, तरी आ मचा इतका तोटा होताना ! महाराज, कांहीं लोक ह्मणतात, ‘दम खा, फिलिपनें लढाई करतो ह्मणून सांगेपर्यंत आपल्यास कांहींएक करितां येत नाही. लढाई करण्याचा प्रसंग आलाच तर मग काय तयारी करावयाची याचा आपण विचार करूं. सध्यां घाई नाही. ’ या उपदेशाप्रमाणें आपण चालल्यास आपल्यासारखे भोळसर लोकच सांपडणें कठीण असें ह्मटलें पाहिजे. मित्रहो ! तो अगदीं आमच्या शहरांत आला तरी लढाईचा खलिता पाठविणार नाही हें पाठीमागील अनुभवावरून तुमच्या लक्षांत आलें नाही काय ? खसोंनीझ हा आमचा प्रांत आहे हें सर्व लोकांस टाऊक असतांही तो तेथें हळा करावयास सैन्य पाठवितो याचा अर्थ काय ? तहाच्या वर्ताप्रमाणें चालण्याची ही का तऱ्हा ? हल्लीं त्याची

अथेन्समध्ये जी डबळाडबळ सुरू आहे, पिलापोनीसमध्ये फितुर चालला आहे, आपल्या सैन्यानिर्शा तो अनेक शहरं कानीज करीत आहे, या सर्वोवरून तो अथीनियन लोकांशी लढाई करण्याची तयारी करीत नाही, व तहही मोडीत नाही असें ह्मणण्याची कोणाची छाती आहे? अगदीं शहराच्या भितीला उल्हादयेंत लावीपर्यंत स्वस्थ बसणाऱ्या अथीनियनांची गोष्ट निराळी ! बांधवहो ! ज्यावेळीं फोकीस शहराचा त्यानें विध्वंस केला, त्यावेळेपासूनच वैराग्नी धुमसूं लागला आहे. वादविवाद करण्याचा समय आतां राहिला नाही; उद्या, आपल्या मित्रांस मदत पाठविण्याची तयारी करा. सर्व ग्रीसदेश पायाळ होऊं पहात आहे, याकारितां वेळेवर ह्या गोष्टीचा विचार होऊं या. हरहर ! काय आपली तुर्रशा ही ? ज्या आर्ही कर्धीही स्पार्टा अगरे इतर राष्ट्रांस आपल्या स्वनगरीच्या कारभारांत हात घालूं दिला नाही, त्यांनींच एका रानटी व परक्या नरपशूस ती परवानगी घ्यावी, हा विचित्र दास्यत्वाचा प्रकार नव्हे काय ? पूर्वी जो हक्क आपण दुसऱ्यास प्राणांतीही देत नव्हतां, तो हक्क आतां, फिलिफ आमचा लाडका, ह्मणून मासिडोनिआचे राज्यास आपण देतो ! एकापाठींमागून एक ग्रीशियन शहरास नागवून त्याचा फडशा पाडण्याची परवानगी फिलिप देवास्तत्र अर्पण केली आहे. अथेन्स, स्पार्टा अगरे थिब्स या तीन शहरांच्या लोकांस हा हक्क दिला नाही इतकेंच नाही, तर त्यांनीं कोठें येवढासा जुलूम केला कीं त्यांच्या विरुद्ध सर्व लोक लढाई करण्यास तयार होत ! आणि आतां ? गेल्या तेरा वर्षांमध्ये त्यानें कोणाच्या डोक्यावरून कातर फिरविली नाही ? ग्रेसच्या सरहद्दीवरील आलिथस वगैरे ३२ शहरें उध्वस्त केलीं त्यासंबंधें मी सध्यां काहीं ह्मणत नाहीं. येवढा थोरला फोकिस लोकांचा प्रदेश उजाड झाला, ती गोष्ट एकीकडे ठेवितों, पण थेसलीची सध्यां काय दशा आहे ? तेथील राज्यपद्धति, स्वतंत्रता वगैरेची वाताहत होऊन ती प्रांत सर्वथा फिलिपच्या हातांत जाऊन पडला आहेना ? युविया बेट आपल्या इतकें जवळ असतानाही तेथें सध्यां अर्नीतिमूलक साधत्तसत्ता त्याच्या मर्तीनें स्थापन केली आहे कीं नाही ? ' माझें एकतील त्यांच्याशीं माझा स्नेह चालेल ' असें तो वरचेवर ह्मणत नाही काय ? इतकें सगळें पाहून व ऐकून सुद्धां आह्लांस पुण्यप्रकोप प्राप्त होऊन संघमत करण्याचा आर्ही विचार करीत नाही ! परशूस आर्ही खुशाल वाडूं देत आहों व दुसऱ्याचा नाश होईपर्यंत आर्ही चैनीत स्वस्थ आहों व ही मोठी आनंदाची गोष्ट आहे नाही बरें ? महाराज, आमचा देशाभिमान अस्तंगत झाला. शत्रूकडून लांच घेऊन फितुर करण्याची संवय आह्लांस लागली. देशद्रोही मनुष्य उघड्या माथ्यानें हिडूं लागला. स्वदेशभक्तांची आपण थडा व वृद्ध करूं लागलों. हा सर्व प्रकार अत्यंत

लाजीरवाणा होय. असले लोक नाहीसे झाल्याशिवाय आपली धडगत नाही ”

या भाषणाचा चांगला उपयोग होऊन अथेन्सने लढाईची कंबर बांधिली, व फिलिपने विझान्दिशमवर हला केला होता तेथून त्यास पिटाळून लावण्याचें श्रेय घेतलें. फिलिपचा पराजय होऊन त्यास रडतमुखानें परत जावें लागलें. या सर्व कृत्यांच्छल डिमास्थेनीसची वाहवा होऊन त्यास लोकांनीं चांगलें बक्षीस दिलें. ‘ सत्वक्षाचा उदय हा कधी तरी व्हावयाचाच, ’ ह्या वाक्यांत किती तरी सत्यांश भरलेला आहे ?

भाग ६.

स्वातंत्र्यनाश आणि वाग्युद्ध.

आलिया भोगासी सादर असावें.

आतां ग्रीस देशावर पारतंत्र्याची गदा पडणार त्याकडे आपल्यास वळलें पाहिजे. त्यांच्या स्वातंत्र्याचा नाश झाला, त्यास मूळ कारण ह्मणजे अन्योन्यमत्सर होय. डिमास्थेनीस ज्या प्रसंगाचें आगमन फार दिवसांपासून त्यांस कळवीत होता, तो प्रसंग आतां लवकरच येणार आहे. निराश होण्यास अनंत कारणें असतांही शेवटपर्यंत जो हताश झाला नाही, त्या प्रसिद्ध वक्त्यानें लागेल तितके श्रम घेतले हें वाचकांस माहीत झालें आहे; पण शेवटची थोंड कशी येऊन पडली तें अज्ञून त्यांस समजलें नाही. तिकडे अतां आपण जाऊं.

नाहीं ह्मणायला एकदां कायतो फिलिपचा पराजय झाला आणि तो ३४० त. अथीनियन लोकांस आपल्यावरील अरिष्ट दळणार असें वाटूं लागलें. ३३९ मध्ये ग्रीस लोकांच्या शत्रूचा उत्तरेकडील लोकांनीं चांगला खरपूस समाचार घेतला. शिवाय डिमास्थेनीसच्या खटपटीनें आरमारखात्यांत अशी जंगी सुधारणा झाली कीं ईजियन समुद्रांत अथीनियन लोकांचा हात धरणारा कोणी राहिला नाही. याप्रमाणें भरभराटीचे दिवस लवकरच येतील, असा रंग दिसूं लागला.

पण देवाची गति विचित्र आहे. भक्तीमार्गे ओहोटी लागलेलीच ! ती कशी ती पहा. या वर्षी काहीं शुकक कारणांवरून तिसऱ्या धर्मयुद्धास सुरुवात झाली. धर्माविरुद्ध काहीं वर्तन केलें असा अथीनियन लोकांवर आरोप होता, तो नाहीसा व्हावा ह्मणून एस्चिनीज नामक अथीनियन वक्त्यानें लोकियन लोकांविरुद्ध देवाच्या जमिनी नांगरल्या, असा आरोप

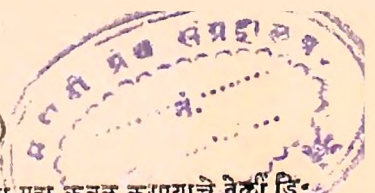
आणला, व डेलफाय क्षेत्रामध्ये जमलेल्या लोकांमध्ये चळवळ करून लोकियन लोकांची त्या जमिनीवर असणारी सर्व मालमत्ता जाळून पोळून टाकिली. लोकियन लोकांनी या यत्नेकरून लोकांवर हल्ला केला व याप्रमाणे धर्मयुद्धाचे तोंड लागले. सभेतील अध्यक्षाने लोकियनविरुद्ध लडाईं सुरू करावयाची असे प्रसिद्ध केले. या युद्धाने सर्व ग्रीस देशस्थ लोकांचे स्वातंत्र्य नष्ट व्हावयाचे होते. एस्विनीजनने केलेला उद्योग ऐकल्याबरोबर डिमास्थेनीस ओरडला, "अरे अधमा ! तू ह्या धर्मयुद्धाने अथेन्सचा नाश करीत आहेस व फिलिप यास अथेन्सवर हल्ला करण्याचा मार्ग दाखवीत आहेस. अर्थानियनानो ! ह्या युद्धामध्ये तुम्ही यत्तिकचित्ही वांटा घेणे अनर्थावह आहे." ह्या व पुसऱ्या भाषणाने या धर्मयुद्धास अथेन्सकडून मदत झाली नाही. याप्रमाणेच अन्यत्रही रिथति झाली. शेवटी धर्मलंड लोकियन लोकांस शासन करावे एतवर्थ अध्यक्षाने राजाफिलिपास बोलावणे पाठविले व त्यानेही ते मोठ्या आनंदाने कबूल केले. लोकियन लोकांचे शासन करण्यासाठी तो दक्षिणेकडे आला तो मोठ्या सैन्यानिशी आला; पण थर्मापिलीच्या घांटावरून पश्चिमेकडे जावयाचे सोडून देऊन त्याने दक्षिण ग्रीसची मुख्य किल्ली जो इलेटिआचा दुर्ग त्याच्यावर हल्ला करून तो आपल्या ताब्यांत घेतला व थिब्सच्या लोकांस 'मी मोठ्या सैन्यासहवर्तमान आलो आहे, तर अथेन्सवर हल्ला करण्याकरिता तुम्ही मला मदत केली पाहिजे,' अशा अर्थाचे पत्र लिहिले ! इलेटिआ अथेन्सपासून सुमारे ६० च मैल होते. फिलिप इतका जवळ आला हे ऐकून अर्थानियन लोकांची पांचांवर धारण बसली; कोणासही काय बोलावे हे सुचेना. सर्व लोक मुखस्तंभ होऊन बसले. शेवटी डिमास्थेनीस पुढे येऊन त्याने पुढील भाषण केले :—

"थिब्स लोकांचे फिलिप यास साहाय्य आहे, अशी कल्पना करणारे लोकांस वस्तुस्थिति माहीत नाही. फिलिप यास ती मदत असती तर थिब्सच्या सरहद्दीवर तो न राहता, एकदम अट्टिकाच्या प्रांतावर त्याने स्वारी केली असती. ज्यांस त्याचे पैसे पोंचत आहेत, ज्यांची तो आर्जेवे करीत आहे, असे काही थिबिन लोक त्यास वश आहेत हे खरे; पण सर्व थिबिन लोकांची तशी स्थिति नाही. सैन्याचे अवडंबर आणून आपल्या मित्रांस धीर द्यावा व शत्रूस हतवीर्य करावे असा त्याचा इरादा आहे हे वाजक असल्याबरोबर आपण सर्व थिबिजन लोक आपले शत्रू आहेत अशी कल्पना करून चाललो तर फिलिपला जे हवे आहे तेच आपण केलेसे होईल. असो, आतां काय करावयाचे? प्रथमतः तुम्ही गर्भगळित झाल्यासारखे दिसता, पण मी तुम्हांस सांगना की ममांतील सर्व भय काढून टाका. लढण्यासारखे जितके लोक आहेत त्या सर्वांस श-

स्त्रास्त्रासह युद्धाकरितां बाहेर निघण्याच्या हुकूम द्या; ह्मणजे तुमचे जे थीब्समध्ये मित्र आहेत त्यांस धीर येऊन ते देशस्वातंत्र्याकरितां युद्धास तयार होतील, व तुमच्याशी तह करतील, परंतु सध्या अटी ठरविण्याच्या भानगडीत पडू नका. आपल्या या खटपटीचा काहीं उपयोग झाला नाही व थीब्स लोक फिलिपास वसा झाले तर निरुपाय आहे, पण आपण तरी निदान देशकार्याकरितां योग्य खटपट केली असे श्रवतोसुद्धी शब्दपर्यंत राहिल."

या भाषणानें अथीनियन लोक खुष होऊन त्यांनीं त्याचें ह्मणणें कबूल केलें व त्यासच थीब्स लोकांकडे विक्री करण्यास पाठविलें. तेथें फिलिपचे वकील होतेच. थीब्सचें व अथेन्सचें वाकडें ! त्यांत फिलिप सर्व सैन्यासह तेथें होता; तेव्हां डिमास्थेनीस यास जय मिळेल अशी विलकुल आशा नव्हती. तथापि त्यानें आपल्या सरस्वतीसामर्थ्यानें व वक्तृत्वशक्तीनें थीब्स येथील लोकांस मोहनी घालून लवकरच आपलेंसें केलें आणि फिलिपास सपक्षेक फर्शी पाडलें. थीब्स व अथीनियन लोकांचें सैन्य एकत्र मिळून चाललें आहे असें पाहून डिमास्थेनीस यास स्वगौरवपूर्वक केवडा अभिमान वाटला असेल बरें ? थीब्समध्ये गेल्यावरची अथीनियन लोकांची सरबराई फारच उत्तम तऱ्हेनें झाली व अथीनियन पाहुणेही मोठ्या चांगल्या रीतीनें तेथें वागले. फिलिप व ग्रीक लोक या उभयतांचीं सैन्ये सगोरासमोर आल्यानंतर पहिल्या रानचकमर्कांत ग्रीक लोकांस अंशतः जय मिळाला. मोठी दुःखाची गोष्ट आहे कीं या वेळेचा वृत्तांत जसा लिहिलेला असावा, तसा नाही. शब्दची लढाई कैरोनिया येथें झाली. या लढाईत जय कोणास येणार तें अगोदरच ठरलें होतें; कारण ग्रीक लोकांस उत्तेजन देऊन लढाईमधील डावपेंचांत सुरक्षित रीतीनें वागविणारा असा सेनानी कोणीही नव्हता. डिमास्थेनीसचा उपयोग वाइविवाइ करण्यांत, लढाईच्या मुख्य मुख्य गोष्टी ठरविण्यांत उत्कृष्ट रीतीनें झाला हें खरें, परंतु त्यास लढाईचें अंतर्ज्ञान नसल्यामुळे, प्रत्यक्ष रणांगणांत त्याचा विलकुल उपयोग झाला नाही. असो, लढाई पुष्कळ वेळ चालली. थीब्स लोक मरेतोपर्यंत लडले. अथेन्सकरांनीं बराच वेळ टिकाव धरला, पण त्यांस नेहमी लढाईचा सराव नसल्यामुळे मासिडोनियाच्या लोकांनीं पिडालून लावलें. पळणाऱ्यांमध्ये डिमास्थेनीस पहिला होता असें सांगतात. आमच्या प्रसिद्ध वक्त्याचें सर्व बेत जरी फसले तरी लोकांचा त्यावरील विश्वास यत्किंचितही कमी झाला नाही. फिलिपनें तह केला त्यांत पुष्कळ चांगलीं कलमें होतीं; फक्त एकच कलम वाईट होतें आणि तें हें कीं ग्रीस देशातील सर्व संस्था-

नांनी फिलिपचे अंकित होऊन राहावे. हा मुद्दा कबूल करण्याचे वेळी डि-
मास्थेनीस यास काय वाटले असेल बर ? मांसचे स्वातंत्र्याकरितां ज्यानें
रात्रंदिवस खटपट केली त्यास फिलिपनें सांगितलेल्या अटी कबूल कर-
ण्याचें भाग पडावें ही केवढी मुखकारक गोष्ट आहे ? पण उपाय
काय ?

अर्थीनियम लोकांनीं मात्र त्याचा कृतज्ञतापूर्वक सन्मान केला. शहर-
व्यवस्थेसंबंधानें त्याकडे गिरनिराळीं कामें त्यांनीं सोंपविली. पुढें त्या-
ची वकीली चांगली चालूं लागून त्यास पैसेही रगड मिळूं लागले, असो.
३३६ मध्ये फिलिप याचा खून झाला ही बातमी अथेन्स येथें समजतांच
डिमास्थेनीसनें स्वतांस मुलीच्या मरणाबद्दलचें सुतक होतें तरी तें एकीकडे
देखून व चांगला रूपाचा पोषाख करून तो बाहेर आला व फिलिपच्या
मरणाबद्दल ईश्वराचें आभार मानले. बहुधा त्यास वाटलें असावें कीं फि-
लिपच्या पाटीमागे मासिडोनियाच्या राज्याची वाताहत होणार. फिलिपचा
मुलगा जगद्विजयी अलेक्झांडर हा एक धोकंपट्या पोर आहे अशी
त्याची समजूत होती. अलेक्झांडर अनेक गोष्टी शिकण्याचा प्रयत्न
करी त्यावरून त्यास तो Jack of all trade, 'एक धड ना भाराभर त्या
चिंध्या कडाला' असें म्हणत असे. डिमास्थेनीसनें पेरशियाच्या महारा-
जास लिहून मासिडोनियाचें राज्य घालथें घालण्याकरितां त्याकडून
पैसे आणविले. स्वातंत्र्य मिळविण्याकरितां त्यानें वेवढा खटादोष केला.
केरोनिआची लढाई झाल्यावर तीनच वर्षांच्या आंत अलेक्झांडरनें उत्त-
रेकडील सर्व शत्रूस पादाक्रांत केलें आणि थिब्स लोकांनीं बंड केलें असें
एकतांच वाधासारखी त्या तुर्की शहरावर चाल करून आला व थोड-
क्याच दिवसांत तें शहर सर केलें, व बंड केल्याबद्दल त्या लोकांस देहांत
प्रायश्चित्त दिलें. हें ऐकून अर्थीनियम लोक गर्भगलित होऊन गेले. आपला
तरी बचाव व्हावा या हेतूनें त्यांनीं त्या महावीराकडे स्वातंत्र्यदर्शनार्थ जे
वकील पाठविले त्यांनीं, थिब्स शहर सर करून त्यांचा फडशा पाडला,
ह्याबद्दल अलेक्झांडरची मनमुराह रतुति केली. ही निलाजरी खुशामत
पाहून त्या तैरणवीरास अतिशय संताप आला व त्यानें 'तुमच्या येथील
नऊ वक्ते-डिमास्थेनीस वगैरे-नाझ्या स्वाधीन करा' असें मागणें लावलें
व अथेन्स शहरांतील शहाण्यांतील शहाणा फोकिअन यानें लोकसभेत
सांगितलें कीं सर्व राष्ट्राचें संरक्षण होत आहे तर या व्यर्त्तनीं तिकडे
जायें हेंच चांगलें. यांस उत्तर देतांना डिमास्थेनीसनें 'लांडगे आणि मॅक्या'
या इसापनीर्तींतील गोष्टीचा अनुवाद करून म्हणाला आम्हांस तिकडे ओ-
लीस पाठविणें ह्याणजे मॅक्याच्या गोटांतील विश्वासुक कुत्रे तिकडे पाठवि-
ल्याप्रमाणें होईल. शेवटीं मॅक्या मिनतवारीनें या नवांचें प्राण वांचलें.

पुढे अलेक्झांडरने चार वर्षांच्या आंतच सर्व परशिभाचें राज्याचा विध्वंस केला. सन ३३० वर्षी परशिभाचा राजा डरायस याचा खून झाला. त्याच वर्षी ग्रीस देशांत देशस्वातंत्र्य मिळविण्याची खटपट झाली ती व्यर्थ गेली व मासिडोनिआची वैरवृद्धीने वागणारे सर्व मुत्सद्दी अपकीर्तीस पात झाले. त्यांचा वैरी जो एस्चिनिस यानें हीच वेळ साधून डिमास्थेनीसवर गैर-कायदा वागल्याचा आरोप ठेऊन त्याच्यावर खटला सुरू केला, व याप्रमाणे उत्कृष्ट कामगिरी व जावल्याबद्दल डिमास्थेनीसला शिरपेच मिळावयाचा होता त्यांत 'खो' आणला. आणि आपल्या बोलण्यांत त्यानें असें सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला कीं तीं चांगल्या संधी आल्या असतां डिमास्थेनीसनें त्यांच्यापासून स्वदेशास फायदा करून घेतला नाहीं यावरून खरा देशाभिमान त्यामध्ये नाहीं व त्यानें जीं जीं कृत्ये व भाषणे केलीं तीं सर्व केवळ स्वगौरवास्तव केलीं.

ह्या दोन वाचस्पतींमध्ये जें वारुण वाग्द्वंद्व झालें त्याचा चमत्कार पाहण्यासाठीं नाना देशांतून श्रोतजनांचा समूह जना झाला होता. मूळ प्रश्न हा होता कीं डिमास्थेनीस हा चांगला कीं वाईट; ज्या कार्याची सुपारी मी आपल्याकडे घेतली आहे असें तो ह्मणे, तें कार्य त्यानें कितपत बजाविलें, व देशाच्या संकटसमयी तो किती उपयोगी पडला. "मी ज्या कार्याकरितां झटलों तेंच आमचें खरें कर्तव्य होतें. या कार्यांत आमचा पराजय होणार ह्मणून जरी मला टाऊक असतें, तरी जसें मी बोललों व वर्तन केलें तसेंच बोलणें व वर्तन मी ठेवलें असतें. त्यांत रतिमात्रही फरक केला नसता. मीं जें जें काय केलें त्याचा मला संतोष व अभिमान वाटतो. पारतंत्र्यांत राहणें हे जर भयंकर आहे तर अथेन्सनें ती लज्जास्पद स्थिति टाळण्याकरितां जी खटपट केली तीच अथेन्सला कीर्तिदायक होणार आहे."

हा त्या भाषणाचा सारांश आहे. अर्थानियन व थीशियन स्वातंत्र्य मृत झालें त्याच्या उत्तरक्रियेमध्ये गाण्याचा हा पोंवाडा आहे. मासिडोनिअन लोक सत्ताधीश असतांही म्हणजे त्यांची सर्वगामी सत्ता भयप्रद असतांही मासिडोनिआच्या विरुद्ध बोलणारा डिमास्थेनीस यानें आपल्या वक्त्रत्व-सामर्थ्यानें सर्व श्रोतेजन आपल्यासारखे केले. प्रतिपक्षच्या वाद्याला सुद्धां मते मिळालीं नाहींत. नेहणें त्यास अथेन्समधून गाथा गुंडाळून दुसरीकडे जावें लागलें. एकदां प्लोडस येथील आपल्या वक्त्रत्वाच्या शळित त्यानें डिमास्थेनीसचें भाषण म्हणून दाखविलें, तेव्हां त्याची शिष्यशाखा आनंदानें टाळ्या वाजवूं लागली. त्या आदपल्यानंतर एस्चिनीज म्हणाल "जर त्या राक्षसास स्वतां बोलतांना नुम्ही ऐकलें असतें तर मग काय केलें असतें कोण जाणे ?

हाप्रमाणें त्याच्यावर आणलेल्या आरोपांचा निरास झाला. पण त्याच्यावर पुनः हुसारेच एक अरिष्ट ओढवलें. अलेक्झांडरनें प्रांत काबीज केले तेथें एक एक सुभेदार ठेवावयाच्या अशी व्यवस्था ठेवली होती. या सुभेदारांत हरपालस नांवाचा अभाशी व उधळ्या असा एक सुभेदार होता. लोकांस नागवून त्यानें पुष्कळ पैसाचा 'स्वाहा' केला होता. शिवाय आपल्यास कोठें तरी आधार असावा ह्यापून अथेन्स शहरांतील लोकांस पैसे चारून खूष करून ठेविलें होतें. हिंदुस्थानांतील काहीं मुख्ख सर करून जेव्हां अलेक्झांडर परत फिरला, तेव्हां हरपालसास दशशत पडली व ५००० टॉलेंट्स घेऊन तो आशियांतून जो पळाला तो थेट अथेन्स शहरां आला. हा पैसेवाला सुभेदार भोट्या लव्वाजग्यानिशी आला आहे तेव्हां आपल्या शहरांत स्वायत्त राज्याची स्थापना करील या भीतीनें अर्थानिअन लोकांनीं त्यास शहरांत येऊं दिलें नाहीं. पुढें त्यानें आपले सर्व सेवक अन्यस्थळां पाठवून दिल्यावर त्यात आंत घेतलें. आल्यावरवर त्यानें अलेक्झांडराला मासिडोनिया येथील राज्य उलथून पाडण्यास ही संधी चाली आहे असें बोलणें लावून वक्तें व मुत्सद्दी यांस लांच देण्याचा सपाटा लावला. पण फोक्रिअन व डिमास्थेनीज यांच्या पुढें त्याचे काहीं चालेना. हें चाललें आहे तो अलेक्झांडरचा मासिडोनिया येथील कारभारी जेटिपेटर यानें हरपालसास आपल्या स्वाधीन करावा अशी मागणी केली, परंतु ती अथेन्सकरांनीं घेतली नाहीं. पण डिमास्थेनीजच्या सूचनेवरून असा ठराव केला कीं अलेक्झांडरची खूषी काय आहे ती काळपर्यंत हरपालसास कैद करावा व त्याची मालमत्ता जप्त करावी. आपल्यास कैद करणार असें कळल्यावरवर हरपालस पळून गेला. पण त्याची संपत्ति (७२० टॉलेंट्स) सर्व तेथेंच राहिली. पुढें सरकारची माणसें प्रत्यक्ष जाऊन पाहतात तो ३५० टॉलेंट्सच सांपडले ! तेव्हां बाकीचा पैसा कोठें गेला याची चौकशी करण्याकरितां अथेन्स येथील व्यायसभनें डिमास्थेनीजच्या सूचनेवरून एक मंडळी नेमिली. चौकशी सहा महिने होत होती. प्रत्येक सार्वजनिक माणसाच्या येथें जाऊन त्यांनीं झाडा घेतला आणि शेवटीं कोणाकडे किती पैसे गेले याची यादी केली. त्यांत डिमास्थेनीजच्या नांवावर २० टॉलेंट्स होते ! डिमास्थेनीजची चौकशी झाली. पंचाशतांनीं तो शोषी आहे असें ठरविलें. (काहीं अलेक्झांडरस खूष करावें ह्यापून व हरपालसाचे पैसे घेतले होते ह्यापून काहीं, डिमास्थेनीजवर आरोपाची शक्ति करण्यास सिद्ध झाले होते हें विसरतां कामानये.) आरोपांनीं ५० टॉलेंट्स दंड द्यावा असें ठरविलें. पण दंड देण्याची डिमास्थेनीसास एतत नसल्यामुळे त्यास काहीं दिवस देशांतर करावें लागलें. हा त्याच्यावर वृथारोप आला होता, असें सर्व इतिहासकारांचें ह्यापणें आहे.

तथापि प्लुटार्क नामक चरित्रकारानें एक गोष्ट लिहिली आहे, ती खोटी दिसते तरी सांगितल्याबाबतून राहवत नाही. हरपालस यानें आपल्या येथें शहरांतील बहुतेक वक्तें व मुत्सद्दी भेजवानीस बोलावले होते. त्यांत डिमास्थेनीज याच्या दृष्टीस एक सुवर्णाचा चपक दृष्टीस पडला व त्याच्या सोदर्यामुळे डिमास्थेनीजची दृष्टि त्याकडे लागून राहिली. हा प्रकार यजमानाच्या ध्यानांत आला व त्यानें दुसरे दिवशीं ताबडतोप तो पैला व २० टॉलेंटस आपल्या प्रसिद्ध पाहुण्याकडे धाडून दिले व डिमास्थेनीजला ही ती देणगी नाकारवली नाही. दुसरे दिवशीं डिमास्थेनीज लोकसभेत गळ्यास गळपडा बांधून आला व त्यानें खुणेनें सांगितलें कीं ' मलां आज हरपालसच्या कामांत कांहीं बोलतां येत नाही. ' सभेंत एक लड्डु निरंजन होता त्यानें सुचविलें कीं ' गळ्याला रुपेरी रोग झाला आहे. ' सर्वजण हंसले, पण पुष्कळांस राग आला. यावरून डिमास्थेनीजनें लांच घेतला असें प्लुटार्कचें ह्मणणें आहे. पण तें इतर अनेक प्रमाणांवरून असत्य आहे असें दिसतें.

सन ३२३ मध्यें अलेक्झांडर मेल्यावर पुनः त्यास स्वदेशीं येण्याचें निमंत्रण आलें. त्यानें तेंथें गेल्यावर मासिडोनियाचें वर्चस्व नाहीस करावें व श्रीक देश स्वतंत्र व्हावा यासहल खटपट चालविली. पण ही सर्व खटपट ३२२ मध्यें जी केनानची लढाई झाली तेंथें रसातळास गेली. अथेंसचें स्वातंत्र्य सर्वांशीं नष्ट झालें. अँटिपेटरच्या आज्ञास्तव मासिडोनियावरुद्ध असणाऱ्या सर्व मुप्त्यांस देशत्याग करावा लागला. डिमास्थेनीजचा पाटलाग मासिडोनियन स्वार करीत होत. आपला टिकाव लागत नाही असें पाहून त्यानें एक दिवस विषानें भरलेलीं लिखणी पत्र लिहिण्याच्या निधानें हातांत घेऊन तीं चाबून टाकिली व प्राणत्याग केला. स्वदेशस्वातंत्र्य मिळणें शक्य नाही असें समजल्यावरोंबर आपल्या अवताराचें कारण संपलें असें कळून त्यानें आपलें मौल्यवान् आयुष्य ईश्वराच्या स्वाधीन केलें.

उपसंहार.

—:*:—

मुत्सद्दी अगर वक्ता यांपैकी कोणत्याही दृष्टीनें पाहिलें असता डिमास्थेनीजच्या कर्तृत्वशक्तीविषयीं मतभेद होईल असें वाटत नाही. श्रीक लोकांमध्ये कांहीं गोष्टी चांगल्या व वेदनीय आहेत असें ज्यास पाडेल,

त्यास डिमास्थेनीजची स्तुति केल्याशिवाय गत्यंतर नाही. त्याच्या राजकीयपंथामध्ये कधीही विसंगतपणा दिसला नाही. त्याचा अवतार फक्त एक गोट्ट सिद्धीस नेण्यासाठी होता. श्रीसदेश स्वतंत्र असावा व अथेन्सला या स्वतंत्र देशाचे अधिपत्य असवे अशी डिमास्थेजची इच्छा होती. सर्व लोक निराश झाले तरी त्याने आपल्या कामाचा पिच्छ सोडला नाही. हजारों अडचणी आल्या तरी तो आपल्या स्वतंत्रत्वाला एकनिष्ठ राहिला. असला मुत्सद्दी वोलू लागला असता लोकांच्या विवेकशक्ति, कर्तव्यबुद्धि आणि उन्नत स्वदेशभक्ति ह्या वृत्ति जागृत होऊन कार्यक्षम होत असत ह्यांत कांहीं आश्चर्य नाही. आपल्या स्वदेशवांधवांस खऱ्या व रीतीच्या गोष्टी सांगितल्या असता आपल्या पूर्वजांप्रमाणे तेही महापराक्रमी होतील असे त्यास वाटत असे. पण ते सर्व व्यर्थ गेलं. याचें कारण इतकेंच की तेथील सर्व लोक आळशी, कट्ट, व एकलकोंडे झाले होते. व्यवहारास उपयोगी नाही झणून हेतोचा पंथ त्यास कधीही आवडला नाही. अथेन्सने आपला मोठेपणा व वैभव पुनः मिळविण्याची खटपट करावी अशी त्याची दृढ समजूत होती.

‘तुझा अथेन्सा मान आहे, त्वां विश्वमुक्कुटमणीं व्हावें ।’

असे त्याचें झणणें असे.

वक्त्रत्वामध्ये त्याचा हात धरणारा कोणीही झाला नाही असें सर्व परीक्षकांचें मत आहे. नैसर्गिक बुद्धि आणि दृढाभ्यास यांचा हा परिणाम ! त्याचा उद्योग विलक्षण होता. तो आपले भाषण फार काळजीने तयार करीत असे. त्याच्या भाषणामध्ये सर्व प्रकार होते. प्रतिपक्ष्यांचा पुरा पंचदा कसा उडवावा ही माजी लार्ड डरबीची खुबी. बोलण्यामधील ग्लॉडस्टनचे शब्दगौरव व ब्राईटचे शब्दसौष्टव इत्यादि गुणांमध्ये तो परिपूर्ण होता. या सर्व मुत्सद्यांत जितका स्वदेशभिमान भरलेला आहे अगूर होता तितका सर्व डिमास्थेनीजमध्ये भरला होता यांत शंका नाही. खऱ्या अंतःकरणाने स्वदेशाचा पडता पडत असताही त्यासाठी स्वत्याग करून व प्रसंगी ओळखणाऱ्या मनुष्यांस अप्रिय सत्य रात्रंनिवस सांगून त्यांची उच्चल स्वदेशरक्षणाकडे करणें हे लहान काम नाही.

असा, याप्रमाणें चरित्रनायकासंबंधानें जेवढी माहिती मिळविता आली तेवढी एकत्र करून लिहिली आहे. या वाचनानें स्वदेशप्रीतीचा अंकुर महाराष्ट्रांत उत्पन्न झाल्यास वरील श्रमाचें सार्थक होईल असें मी समजतो.

पुणें येथें आर्यभूषण छापखान्यांत मिळणारीं पुस्तकें.

धर्मोदाय—वे० शा० रा० रा० बाल यज्ञेश्वरशास्त्री गुरजर यांचें
व्याख्यान किं० १॥ आणा ट० हं० ८॥ आणा.

सोनें व रूपें यांचा हिंदुस्थानांत खप.—रा० रा० वासुदेव गोपाल
भांडारकर, बी. ए. एल्. एल्. बी, वकील हायकोर्ट, मुंबई. यांचें
व्याख्यान किं. १ आणा. ट. हं. ६॥.

प्रयागांतील राष्ट्रीय सभेची हकीकत.—डा० सदाशिव वामन काणे
एल. एम. ॲन्ड एस. यांचें व्याख्यान. किं० ६१५३. ट. हं० ६॥.

जलाधिजवर्णन—डा० कानोबा रणछोडदास किर्तीकर, सर्जन मेजर,
सिंहिल सर्जन, टाणें यांचें व्याख्यान. किं० ३ आणे. ट० ख० ६॥.

सामाजिक विषयासंबंधी तोडजोड.—नामदार का. वि. तेलंग
यांचें व्याख्यान. किं० ६२४६ ट० हं० ६॥.

युरोपच्या इतिहासापासून आपल्या लोकांनीं कायशिकावें.—
रा० सा० वामन आवाजी मोडक प्रिन्सिपाल एल्फिन्स्टन् हायस्कूल
मुंबई. यांचें व्याख्यान किं० १॥ आणा ट.हं.६॥

स्थावरजंगमात्मक सृष्टीविषयीं माहिती.—डा० काशिनाथ वामन
काणे एल. एम. ॲन्ड एस. यांचें व्याख्यान. किं० ६२. ट० हं० ६॥.

आमची धर्मोदाय पद्धति.—रा० रा० जनार्दन दामोदर कोल्हटकर
यांचें व्याख्यान. किं० ६१॥ आणा. ट० ख० ६॥.

ऑटिकार्न लॉलिंग अथवा इंग्लंडांतील धान्यावरील कराचे
कायदे रद्द करण्याविषयीं दीर्घ प्रयत्न—रा० रा० विष्णु कृष्ण
भाटवडेकर बी. ए. एल. एल. बी, वकील, हायकोर्ट, मुंबई यांचें
व्याख्यान. किं० १ आणा. ट० हं० ६॥. आणा.

इतिहासाची पुनरावृत्ति—रा० रा० रामचंद्र गणेश मुंडले बि. ए.
एल्. एल्. बी. हायकोर्ट मुंबई यांचें व्याख्यान किंमत १॥ आणे
ट. ख. अर्धा आणा.

शरीरसामर्थ्य—डा० मोरेभर गोपाल देशमुख बी. एस. सी. एम. डी.
असिस्टंट केमिकल अनालाइझर मुंबई यांचें व्याख्यान; किं०
१॥ आणा. ट. हं. अर्धा आणा.

हिंदूसमाजसुधारणा—रा० रा० रामचंद्र गोविंद तळवलकर, मुंबई
हिंदु युनियन क्लबाचे चिटणीस यांचें व्याख्यान, किंमत ३॥
आणे. ट. हं. अर्धा आणा.

विक्रीस तयार.

आर्यभूषण छापखान्यांतील पुस्तकें.

	कि. रु.	ट. स.
केसरीतील निवडक निबंध भाग १	१	०३
केसरीतील निवडक निबंध भाग २	१	०३
निबंधमाला-(कै० वि० रु० चिपळूणकरकृत) ३		०८
रिचर्ड काव्हेन यांचे चरित्र-(प्रो० चिं० गं० भानू बी. ए., कृत)	०१०	०१
लघुणमंजरी-(एका दृढभाग्य स्त्रीचे चरित्र ग० ज० धागाशे बी. ए. कृत)	०८	०१
हिमास्थेनिस यांचे चरित्र-(प्रो० चिं० गं० भानू बी. ए. कृत)	०८	०१
सरदार परशुरामभाऊ पटवर्धन यांचे चरित्र.— (दक्षिणाप्रदेशकमिटीकडून बक्षिस मिळालेले) ०१२		०२
दुर्गा नाटक-(गो. व. देवलकृत)	०५	०१
चार्लस ब्राडला यांचे चरित्र	०४	०१
बिलायतचा प्रवास.—भाग पहिला	०१२	०२
संगीत सौभद्र.—(किलोसकरकृत.)... ..	०१२	०१
संगीत शाकुंतल.—(किलोसकरकृत.)... ..	०१२	०१
धर्म आणि शास्त्र यांचा समेट.—(स्नेहसरच्या ग्रंथावरून)	०१०३	०१
ब्राह्मण व ब्राह्मणीधर्म.—(प्रो० रा० रा० भा- गवत यांचे व्याख्यान)	०४	०१
मोगल व मोगली धर्म.—(प्रो० रा० रा० भाग- वत यांचे व्याख्यान)	०१०६	०१
नास व पार्सी धर्म.—(प्रो० रा० रा० भागवत यांचे व्याख्यान)	०२०३	०१
पंडुरंगसारनिकती.—(महामहोपाध्याय भीमा- चार्णे शकडीकर यांनी दिलेले व्याख्यान	०२०६	०१